

Құран және сүннетке
заманауи көзқарас

CONTEMPORARY
APPROACHES TO
THE QUR'AN
AND SUNNAH

Edited by MAHMOUD AYOUB

ІІТ «Қысқаша кітаптар топтамасы»

ҚҰРАН ЖӘНЕ СҮННЕТКЕ ЗАМАНАУИ КӨЗҚАРАС

Махмүд Аюб

Халықаралық ислами ой институты

Бішкек 2023

УДК 297
ББК 86.38-5
М 36

Китап демеушілері:
Халықаралық ислами ой институты (ИИТ)
Херндон Вирджиния (АҚШ)
Білім интеграциясы институты (ИКИ)
Грузия Тбилиси

Кітаптың авторы: Махмұд Аюб
Кітапты қазақ тіліне аударған: Әбуева Амина – Б. : 2023
Кітап редакторы: Каратаев Ерлан

Бұл кітап авторлық құқықпен қорғалған. Ұжымдық құқыққа рұқсаттық туралы келісімге қолданылатын заңды ерекшеліктер мен ережелерді қоспағанда, кітаптың бірде-бір бөлігі баспагердің жазбаша рұқсатынсыз кез-келген түрде көшіріле алмайды. Бұл кітапта айтылған көзқарастар мен пікірлер автордың көзқарасы және баспагердің пікірімен сәйкес келуі міндетті емес. Сыртқы және шетелдік веб-сайттар жағдайында баспагер URL мекенжайларының дұрыстығына жауап бермейді және мұндай сайттардағы мазмұнның дәл немесе маңызды болатындығына кепілдік бермейді.

“Ихсан Хайрия” Қоғамдық қоры тарапынан жарыққа шыққан

Қырғызстан діни мұсылмандары басқармасының № 78 рұқсатымен расталған

Құран және сүннетке заманауи көзқарас (Kazakh)

Махмұд Аюб
ИИТ “Қысқаша кітаптар топтамасы”

© Халықаралық ислами ой институты (ИИТ)
1444 АН/ 2023 СЕ
Paperback ISBN 978-9967-493-12-4

Contemporary approaches to the Quran and Sunnah (Kazakh)

Mahmoud Ayoub
ИИТ «Books-In-Brief Series»

The International Institute of Islamic Thought (ИИТ)
1438 АН / 2016 СЕ
Paperback ISBN 978-1-56564-684-1
ИИТ
P. O. Box 669
Herndon, VA 20172, USA
www.iiit.org

Барлық құқықтар сақталған

УДК 297
ББК 86.8-5

ISBN 978-9967-493-12-4

Халықаралық ислами ой институтының “Қысқаша кітаптар топтамасы”

ХИОИ қысқаша кітаптар топтамасы – бұл оқырмандарға түпнұсқаның негізгі мазмұнын түсінуге мүмкіндік беретін жинақталған түрде жазылған Институттың негізгі басылымдарының құнды жинағы. Қысқа, оқуға жеңіл, уақытты үнемдемейтін пішімде шығарылған бұл реттілік үлкен көлемді басылымды мұқият қарап шығуды ұсынады және оқырмандарды түпнұсқаны әрі қарай зерттеуге ынталандырады деп үміттенеміз.

Құран мен Сүннетке заманауи көзқарас – АҚШ-тың Вирджиния штатындағы Херндон қаласындағы ХИОИ штаб-пәтерінде шақырылған Ғалымдардың 2008-ші жылғы жазғы институтының ұсынылған арнайы таңдалған мақалалар жиынтығы. Жыл сайынғы Жазғы Институттың мақсаты – жоғары дәрежелі және жас ғалымдарды белгілі бір қызығушылықпен Құран зерттеулеріне немесе Сүннетке қызығушылығы бар мамандарды біріктіру және тарту. Бұл топтаманы тарауларға жатқызған очерктер Құран мен Сүннетке қатысты әр түрлі маңызды тақырыптарға арналған әртүрлі жазбалардан тұрады.

Құран мен Сүннет – мұсылмандық сенімнің, өмірдің, заң мен тақуалықтың негізгі екі қайнар көзі. Құран, илаһи байланыс немесе *уахи* (аян, арабша: الوحي) бола отырып, мұсылмандар үшін олардың сенімдерінің негізі болып табылады, ал Сүннет немесе Мұхаммед Пайғамбардың (с.ғ.с.) өмір үлгісі – олардың ахлақтарының негізі. Олар бірге заңның екі қайнар көзін құрайды (арабша: الشريعة, *шаригат*) және осы өмірдегі өркендеу мен бақытқа және ақыреттің бақытына жетелейді. Құран мен Сүннет Құдайдың шабыты (арабша: الإلهام, *илһам*) бола отырып, мәліметті және жай ғана түрде екі тәуелсіз қайнар болып саналса да, олар серпінді қарым-қатынаста тығыз байланысты. Құранның үкімдері мен өсиеттері

(арабша: احكام, *ахкам*) Аллаһ Тағаланың (арабша: الله تعالى) заңын (арабша: الشريعة, *шариғат*) құрайды. Олар Құранның нұсқауларынан кейінгі екінші дәрежелі билікке ие шынайы сүннеттің өсиеттерімен толықтырылған. Құран – Кітап (арабша: الكتاب, *Әл-Китаб*), ал Сүннет – Аллаһ Тағаланың (арабша: الله تعالى) соңғы Пайғамбары Мұхаммед (с.ғ.с.) адамзат баласын Құдайға жеткізуші (арабша: السيرة المستقيم) (Әс-Сират Әл-Мұстақим) тура жолға бағыттау үшін жіберілген хикмет (арабша: حكمة, *хикма*). Бұл кітап әлемдегі мұсылман қоғамдарының өміріндегі Құран мен Сүннеттің орны туралы мұсылмандар мен мұсылман еместерге еске салуға тырысады.

Түпнұсқаның қысқартылған басылымы

ҚҰРАН ЖӘНЕ СҮННЕТКЕ ЗАМАНАУИ КӨЗҚАРАС

ISBN hbk: 978-1-56564-578-3

ISBN pbk: 978-1-56564-577-6

2012-ші жыл

Бірінші тарау

Құран Кәрімнің күшін жоюға арналған дәлелдер

Исрар Ахмад Хан

Құранның айналасында болып жатқан дінтанулық және заңнамалық пікірталастар *фукахалармен* (арабша: *الفقهاء*, яғни заңгер ғалымдар/құқықтанушылар) *муфассирлердің* (арабша: *المفسرين*, яғни түсіндірушілер немесе түсініктемешілер) әр түрлі тұрақтарға бөлінуіне себеп болды. Құран Кәрімнің (арабша: *القرآن الكريم*) күшін жою туралы пікірталасқа байланысты мұсылман ғалымдары арасында екі тұрақ пайда болды. Екі тұрақке негізінен күшін жоюды қолдайтындар мен оны жоққа шығаратындар кіреді, екеуі де осы мәселе бойынша өздерінің жеке пікірлерінің дұрыстығын талап етеді. Алайда, екі топтың шағымына қатысты тек екі ықтималдық болуы мүмкін: не екі топ ғалымдар да жою туралы мәселеде қателескен, не олардың біреуі ғана дұрыс. Бұл тарау Құран Кәрімдегі жою туралы ілімге қарсы және оған қарсы дәлелдерге ұтымды және сыни көзқараспен қарайды.

Ән-наسخ (арабша: *النسخة*) сөзбе-сөз екі мағынаны білдіреді: (1) алып тастау және көтеру; мысалы, күн көлеңкені жояды (*наسخты* алып жүреді), өйткені күн шыққан кезде көлеңке кері кетеді; осындай мысалдардың бірі Құранда да бар: ‘Алла Шайтан салған нәрсені алып тастайды (арабша: *النسخة*), яғни *наسخты*’ қолданады) және (2) басқа жерге құжатты көшіру, мысалы, олар кітап көшірілді дейді; бұл шеттен әкелудің Құран мысалында: «Біз сенің не істегенінді құжаттаушы едік». Шариғатта «*наسخтың*» қолданылуына келетін болсақ, бұл бірінші мағынада «көтеру» дегенді білдіреді. Бастапқыда халыққа міндетті болған бұйрық оны ауыстырумен немесе ауыстырысыз жоюды білдіреді.¹

Өз-Зуркани күшін жоюды «исламдық бұйрықты заңдық дәлелмен жою» деп анықтайды.² Жою үшін алға тартылған дәлелдер әр түрлі санаттарға жіктелуіне байланысты өте көп. Бұл дәйектердің барлығы екі түрлі, олар негізінен алып тастау ұғымын күшейтеді және Құранның өзінде жойылуының пайда болуын күшейтеді. Құранда жойылудың болғанын

дәлелдеу үшін келтірілген аяттар: 2:106, 2:269, 3:7, 4:160, 5:48, 13:39, 16:101, 17:86 және 22:53, 2:106-шы аятта: «Бір аятты ауыстырсақ немесе ұмыттырсақ одан жақсысын, не сол сияқты келтіреміз». Бұл аятта Құдайдың Өзі күшін жоюдың пайда болуы немесе пайда болу мүмкіндігі туралы нақты айтқан.

Түсіруді қорғаушылар үшін «*айя*» Құран аятын білдіреді. Құрандық қолданыста «*айя*» сөзі, оның қос нұсқасы және «*айят*» көпше түрі 86 рет, және сәйкесінше 296 рет қолданылған. Бұл қолданыстар Құрандағы аяттың қарапайым мағынасын ғана білдірмейді.

Жоюдың жақтастары үшін *Сахабаларға* (Пайғамбардың (с.ғ.с.) сахабаларына) қатысты келесі үш мәлімдемені келтіреді: Умар Ибн Әл-Хаттаб, Али Ибн Әбу Талиб және Абдуллах Ибн Аббас. Бірінші мәлімдемеде Умар айтты: «Убай Ибн Каб – бұл біздің арамызда жою мәселесіндегі ең білімді адам».³ Одан әрі Умардың Құран Кәрімдегі күшін жою туралы мәлімдемесін тұжырымдаудың қажеті жоқ.

Екінші мәлімдемеде Алидың көзқарасы оны және жеткізуші арасындағы сұхбат түрінде өрбіді. Али соңғысынан одан жоятын (*ән-насих*) және жойылатын (*әл-мансұх*) туралы білген-білмегенін сұрайды. Ол теріс жауап бергенде, Али оған: «Өзіңді де, өзгелерді де құрттың» деп ескертеді.⁴ Қалайша бұл есеп Құранда күшін жою туралы дәлел келтіреді? Али өзінің Құраннан бас тартуды білмеуінің ауыр зардаптары туралы ескерткен жеткізуші Құранның ұстазы ма еді? Алидің Құраннан бас тарту туралы сұрағында сілтеме болды ма? Шынында да, жеткізуші Құранның ұстазы болған жоқ, бірақ оның «жеткізуші» болғандығы туралы атағы ол туралы жеткізуші болған деп айтылған хабарлармен түсіндіріледі. Егер ол Құранның ұстазы болса, оны ешқашан жеткізуші деп келтірілмес еді. Баяндамадан әңгімеші әр түрлі оқиғаларды, оның алдыңғы жазба орындарды түсінуіне негізделген алдыңғы адамдар мен пайғамбарлардың оқиғаларын қоса баяндайтын сияқты. Али одан күшін жою және жойылған турасында не білетіні туралы сұрағанда, ол одан Құранның жойылған аяттары мен алдыңғы жазбалардағы жойылған аяттар туралы сұраған болуы мүмкін. Бұл есеп Құран Кәрімдегі жоюды қолдайтын дәлел емес.

Үшінші жағдайда, (2:180) келесі бұйрықта жоюды түсіндіруде Ибн Аббасқа сілтеме жасалады: «Біреулеріңе өлім келген шақта, артына мал қалдырса, әке-шешесіне, жақындарына дұрыстықпен өсиет парыз етілді. Өсиет тақуаларға бір міндет». Ибн Аббас 2:106 және 3:7 сияқты аяттардың Құранның күшін жою туралы көзқарасын растайды деп түсіндіреді. Бұл аяттар мағынасы турасында мұқият талқыланды. Олар Құранның күшін жою туралы емес, алдыңғы жазбалардың Құранның күшін жоюы туралы айтады. Мүдделері бар адамдар Ибн Аббастың атын теріс және асыра пайдаланған.

Әз-Зуркани Құранда жоққа шығарудың пайдасына Құранда ешқашан қолдануға болмайтын кейбір аяттардың болғанын айтып дәлел келтірді.⁵ Алайда бұл Құранда жойылғанға қатысты ешқандай мәлімдеме жоқ қалуылар. Сонымен, хадис әдебиетінде мұндай дәстүр жоқ. Әз-Зуркани мәлімдемесі жай болжам. Сонымен қатар, Әд-Дехлавидың пікірі бойынша, Құранда тек 2:180, 2:240, 8:65, 33:52 және 58:12⁶ аяттары алынып тасталынды: бір қызығы, бұл тоқтатуды жақтаушылар осы бес аятты жариялады сондықтан күші жойылмаған.⁷ Сондықтан Құранның бірде-бір аяты күшін жойған жоқ.

Құранның күшін жою пәтуа тұжырымдамасы негізінде бар деген пікір бар. Құран Кәрімде жойылу туралы мұсылман ғалымдары арасында (бірыңғай) ортақ пікір жоқ; ғалымдар топтарға бөлінеді, біреуі оны қолдайды, ал екіншісі оны жоққа шығарады. Сонымен қатар, пәтуа туралы талап тарихтағы шындыққа қарсы келеді. Әр-Рәзи мұсылман ғалымдары арасындағы келісім Құран үкімдерінің іс жүзіндегі күшін жою үшін жеткілікті негіз емес деп мәлімдеді.

Жою теориясына («теория») (грек тілінде: *θεωρία* «қарау», «зерттеу») мәнбілерді тәнік түрде түсіндіруге, үдерістерді талдауға, олардың дамуын болжауға және реттеуге мүмкіндік беретін көзқарастардың, пайымдаулардың, ережелердің реттелген және негізделген жүйесі; зерттеу пәні туралы білім қорытылып, жүйеленетін және ұғымдар, санаттар, пайымдаулар, қорытындылар тұжырымдалатын таным деңгейі) қарсы қозғалыстың алдыңғы қатарында Әбу Әл-Мұслим Әл-Асфһани тұрды. Оның Құранның күшін жою туралы талабын теріске шығаратын дәлелдері екі түрлі: Құранның мәлімдемесі және Құранды түсіндіру. Оның

пікірінше, Құранда Құранның күшін жоюдың болуын жоққа шығаратын: «Оның алдынан да артынан да бос сөз келмейді (араласпайды). Аса дана, өте мақтаулы Алла тарапынан түсірілген» (41:42). Ол күшін жою теориясын («теория») (грек тілінде: *θεωρία* «қарау», «зерттеу») мәнбілерді тәнік түрде түсіндіруге, үдерістерді талдауға, олардың дамуын болжауға және реттеуге мүмкіндік беретін көзқарастардың, пайымдаулардың, ережелердің реттелген және негізделген жүйесі; зерттеу пәні туралы білім қорытылып, жүйеленетін және ұғымдар, санаттар, пайымдаулар, қорытындылар тұжырымдалатын таным деңгейі) жалған деп жариялады (*батиль*).⁸ Әл-Асфәһани Құран аяттарын жоюдың орнына оны талқылау керек деген ұсыныс жасады.

2:185-ші аятта: «Рамазан айы сондай бір ай, ол айда адам баласына тура жол және (ақ пен қараны) айыратын дәлел түрінде Құран түсірілді. » Бұл үш қасиет бүкіл Құранға қатысты. 4:82 аятта: «Ал сонда олар Құранды түсінбей ме? Егер Аллаһ Тағаладан (арабша: *الله تعالى*) басқаның қасынан болса еді, әрине онда олар көптеген қайшылықтар табар еді». Осы мәлімдемеге сәйкес, Құран кез келген келіспеушіліктен таза. 5:3 аятында «...Бүгін діндерінді толықтастырдым және нығметімді (тамамдадым) аяқтадым. Сондай-ақ сендерге Ислам дінін қоштап ұнаттым...» делінген. Осы хабардың түсуімен Пайғамбар (с.ғ.с)* және оның Избасарлары Құранның кемелділігіне сенімді болды.

11:1-ші аятында: «*Алиф Ләм Ра*. Бұл аяттары бекітілген бір Кітап. Сонан-соң аса дана, толық білуші тарапынан ашық баян етілген». 17:82 аятында: «Құраннан, мүміндерге, шипа және рахмет түсіреміз. Ол, залымдардың зиянын тым арттыра түседі». Демек, Құранның кезкелген бөлігі, сөз жоқ, Құрандағы жою күші туралы жариялаған жою жеңімпаздарымен салыстырғанда, шипа. 36:2 аятында: «Құран Кәрімге ант етемін», – делінген. Бұл аят Құранды *Хаким* (арабша: *حكيم*, яғни дана) деп атайды. Аллаһ Тағаланың (арабша: *الله تعالى*) әрбір бұйрығы маңызды. Егер Құранның кезкелген аяты адам үшін маңызды емес деп танылса, онда Құран дана болып қала алмайды. 39:28 аятында: «Бұл мүлтіксіз бір арабша Құран. Әрине олар сақсынар» деп жазылған, әрине, 39:28 аятында келтірілген ақпарат шындықты білдіреді.

* (с.а.с) – *Салляллаху алейхи уа саллям*. ‘Оған Алланың сәлемі мен игілігі болсын!’ Мұхаммед пайғамбардың аты аталған сайын айтылады.

Құран Пайғамбарға түсірілді. Сондай-ақ, Алла оған Құран Кәрімінің түсініктемесін берді. Пайғамбардың (с.ғ.с.) Құранның қандай-да бір аятын іс жүзінде жарамсыз деп көрсеткен тікелей сөздерін таппайсың. Егер ол бұл мәселеде үнсіз қалса, бұл ешқандай аят жойылмағанын білдіреді. Жою теориясы («теория») (грек тілінде: *θεωρία* «қарау», «зерттеу») мәнбилерді тәнік түрде түсіндіруге, үдерістерді талдауға, олардың дамуын болжауға және реттеуге мүмкіндік беретін көзқарастардың, пайымдаулардың, ережелердің реттелген және негізделген жүйесі; зерттеу пәні туралы білім қорытылып, жүйеленетін және ұғымдар, санаттар, пайымдаулар, қорытындылар тұжырымдалатын таным деңгейі) Құранның тұтастығына кері әсер етеді. Құранның бастапқы ұстанымын жоғалтуына себеп болатын кез келген нәрсе логикалық түрде қабылданбайды.

Екінші тарау

Құранға негізделген

«Әділетті соғыс» нәтижесін тұжырымдау

Айша Й. Мұса

Жиһадтың «қасиетті соғыс» деген танымал тұжырымдамасына әртүрлі жалған ғалымдардың исламға қарсы үгіт-насихатының күшеюі ықпал етті.⁹ Мұсылман еместер де, мұсылмандар да арнайы сөзді дұрыс түсінбейтіндігін көрсетеді. Үгітшілер исламды сипатында зорлық-зомбылық ретінде бейнелейді, ал содырлар исламға қарсы шӘбуыл деп санайтын зорлық-зомбылықпен әрекет етеді. Содырлардың әрекеттері мен үгітшілердің сөздері арасында жоғалып кететін нәрсе – Құранның жиһад (арабша: *الجهاد*, мағынасы: «күрес») сөзін қолдануы және оның қарулы қақтығыстарға қатысы болуы немесе болмауы. Біздің алдымызда тұрған күрделі міндет – Құранға негізделген жиһад (арабша: *الجهاد*, мағынасы: «күрес») туралы шынайы түсінікті шығару және «әділетті соғыс» деп атауға болатын Құранға негізделген қағидаларды тұжырымдау үшін осы түсініктің оның қарулы қақтығыстармен қарым-қатынасын қалай басқаратынын анықтау. Бұл тарау мәтінді сөзбе-сөз және тұтас талдауды зама-

науи көзқарас тұрғысынан және *тафсир Әл-Құр ‘ан би Әл-Құр ‘ан* (арабша: القرآن بالقرآن, яғни Құранды Құранмен түсіндіру)¹⁰ және фикһ (арабша: الفقه) қағидасы *әл-асл фи әл-калям әл-хақықа* (арабша: الأصل في الكلام الحقيقة) (сөйлеудің негізгі ережесі – сөзбе-сөздік).¹¹

Жиһад (арабша: الجها, мағынасы: «күрес») мәселесі бойынша Құранның көзқарасын іздеу өте маңызды, өйткені мұсылмандар Құран Құдайдың кітабы және ислам діні мен амалдарын анықтайтын ең жоғарғы билік деп санайды. Барлық басқа дереккөздер одан хабарланады және оған бағынады. Сондықтан Құранды өзара түсіндіру Құранның өзінен басталады, өйткені Құранның кейбір бөліктері басқаларын түсіндіреді және осындай тұтас талдау арқылы жасалған қағидаларды ұштастыра қолдануға болады, қазіргі заманғы жағдайларға өміршең исламдық реакцияларды қалыптастыру үшін пайғамбарлық дәстүрлер (хадис, арабша: الحديث) және өмірбаяндық әдебиеттер (*сура*, арабша: أدب السيرة الذاتية) сияқты басқа дереккөздерден алынған ақпараттар бұған септігін тигізеді.

Құранда ұрыс туралы сөз болғанда, онда жиһад сөзі қолданылмайды. Мұнда *қиталь* сөзі қолданылады. Құранда қасиетті соғыс (арабша: الحرب المقدسة, *әл- харб әл-муқаддас*) ұғымы жоқ. Жиһад (арабша: الجها, мағынасы: «күрес») арнайы сөзі соғыс туралы жиі айтылмаса да, Құран әрдайым оны кеңірек жағдайда қолданады. Құранда тікелей соғыс туралы айтылғанда, ол *қиталь* сөзін жиі қолданады. Жиһад (арабша: الجها, мағынасы: «күрес») есімі Құранда тек төрт рет кездеседі. *Джахада* етістігі (күресу, ұмтылу) әр түрлі жазылуда 31 рет кездеседі.¹² Ешқайсысы тікелей ұрыс немесе әскери әрекетке сілтеме жасамайды. Құран Кәрімде *джахада* етістігі кездесетін 31 құбылыстың 14-де Құдай жолындағы талпыныс сенушілердің сапасы ретінде жалпы мәнмәтінде қолданылады.

Құранда *джахаданың* кең, жалпы қолданылуы классикалық мұсылман заңгерлерді жиһадтың (арабша: الجها, мағынасы: «күрес») төрт түрін мойындауға мәжбүр етті: жүректің жиһады, тілдің жиһады, қолдың жиһады және қылыштың жиһады. Бұлардың біріншісі, өз жүрегін шайтанның ықпалынан тазарту әрекеті үлкен жиһад (арабша: الجهاد العظيم) деп саналады. Тіл мен қолдың жиһады деп сендіру миссионерлік (миссионерлік қызмет (латын тілінен аударғанда *missio* «жіберу», «тапсыру») – дінге сенбейтіндерді немесе басқа дін өкілдерін дінге қабылдауға бағыт-

талған діни ұйымдардың қызмет түрлерінің бірі. Ол негізінен әлемдік діндерден бұрын жалпы адамзаттық діндерде кездеседі, ұлттық діндерде жиі кездеспейді) күш-жігер мен жақсылық жасауды айтады, ал қылыш жихад әділетті және қажетті зорлық-зомбылықты білдіреді.¹³ Ал әділетті және қажетті зорлық-зомбылықты қолдану жихадтың бір түрі болып табылады, жихад арнайы сөзі ұрыстың синонимі (мағынасы ұқсас сөз) емес. Жихад сөзі сияқты *қиталь* (арабша: كِتَالٌ) сөзі III түрлі ауызша зат есім болып табылады. Оның түбірі *қ-т-л* «өлтіру/өлімге әкелу» деген негізгі мағынаны білдіретін.¹⁴ 10 аятта 13 рет, ал оған сәйкес зат есімі *қатал* (арабша: قَاتِلٌ)/*юқатиллю* (арабша түбірі: قَتَلَ) рет кездеседі.¹⁵ *Қатал* сөзі (өлтіру) оның әр түрлі қосылыстарында және ауызша зат есімімен (қатл) бірге 77 сүреде 98 рет кездеседі. Құранның өлтіру туралы жалпы үкімі 17:33 аятында айтылған:

Алла, арам еткен кісіні өлтірмеңдер! Бірақ тиісті болса өлтіріледі. Ал біреу жазықсыз өлтірсе, сонда өліктің иесін ерікті еттік. Өлтіруде шектен аспасын. Өйткені, оған жәрдем етіледі (өш әперіледі).

5:32 аятта:

... Кім кісі өлтірмеген немесе жер жүзінде бұзақылық қылмаған біреуді өлтірсе, сонда шынайы түрде барлық адамды өлтіргенмен және кім оны тірілтсе (өлімнен құтқарса), барлық адамды тірілткенмен тең деп жаздық. Расында оларға елшілеріміз ашық дәлелдермен келді.

Осы шарттардың бірі болмаған жағдайда жалғыз өмір сүру адамгершілік тұрғысынан Құран Кәрімге сәйкес адам баласын толығымен өлтіргенмен тең. Құран Кәрімнің кейбір бөліктерін күрес (жихад) және соғысу (*қиталь*) туралы басқаларын түсіндіру үшін төрт жалпы қағида айқын болады. Кейде ұрыс қажет, басқыншылыққа тыйым салынады, ұрыс – бұл басқыншылық мен әділетсіздіктің нақты түрлеріне жауап, себептер тоқтап, басқыншылар бейбітшілік іздеген кезде ұрыс тоқтайды. Бұл қағидалар мұсылман ғалымдары қазіргі кезеңдегі соғыс пен әділетті жүргізу негіздемелерінің егжей-тегжейлі теориясын жасай алатын Құранға негізделген негіз құра алады, мұнда пайғамбарлық Сүннеттен алынған мәліметтер де, қазіргі саяси және әлеуметтік те ескерілген шындық.

Үшінші тарау

Діни плюрализм және Құран

Махмұд Аюб

Діндердің көптігі, яғни плюрализмі («плюрализм») (латынның сын есімінен *pluralis* – көптік) – ұстаным, оған сәйкес болмыстың бірнеше немесе көптеген тәуелсіз және азайтылмайтын қағидалары немесе түрлері, білім негіздері мен пішіндері, мінез-құлық мәнерлері және т.б.) мен әртүрлілігі мәдениеттер мен өркениеттердің көптігі мен алуан түрлілігінің көрінісі болып табылады. Құран дүниетанымы, адамның нәсілдік және мәдени сәйкестілігінің әртүрлілігіне және адамның Құдайға деген сеніміне деген туа біткен қабілетіне баса назар аудара отырып, адамзаттың алуан түрлі діндерін осы түпкі мақсатқа жетудің құдайдың алдын-ала жазған жолдары деп таниды. Демек, мен алдымен плюрализмге діни және пәлсапалық тұрғыдан анықтама беремін. Содан кейін мен оны Таяу Шығыстағы өркениеттер тарихы аясында мәнмәтіндеуге тырысамын. Соңында мен Құрандағы діни плюрализмді (көптікті) талқылаймын.

Сөздік қолданыста плюрализм жекелікке қарағанда көптікті білдіреді. Көптік, сонымен қатар айырмашылықты, демек, әртүрлілікті білдіреді. Дінтанулық тұрғыдан діни плюрализмді, яғни көптікті бір жағынан діни эксклюзивизмнен (діни эксклюзивизм (француз тіліндегі сын есімнен және *exclusif* – «ерекше, бірегей») зат және сын есімінен шыққан) адамның өз пікірінен басқа пікірлер мен ұғымдарды менсінбеушілікпен сипатталатын сана), яғни екінші жағынан діни инклюзивизмнен (діни инклюзивизм («*inclusivism*») (француз тілінен *inclusif* «соның ішінде өзі») латын тілінен *includo* «қосу») деген сөзінен шыққан) көптеген әртүрлі нанымдар жиынтығы ақиқат деп мәлімдей отырып, діндер арасындағы қарым-қатынасты түсінуге арналған бірнеше тәсілдердің бірі болып табылады. Бұл эксклюзивизмге қарама-қайшы келеді, өйткені ол тек бір жол дұрыс, ал қалғандарының бәрі бұрыс деп бекітеді. Бұл діни плюрализмнің (пікір алуандығының) ерекше түрі, дегенмен бұл арнайы сөз сенуші адамның нақты мәнмәтінінде барлық нанымдардың бірдей жарамды екенін дәлелдей алады) ажырату керек. Діни плюрализм – дін-

дердің көптігі мен алуан түрлілігін табиғи немесе құдайдың қалауымен көрінетін құбылыс ретінде тану. Діни плюрализм әр түрлі діндердің ізбасарлары арасындағы сындарлы сұхбаттың мағыналы негізі ретінде қызмет етуі керек болса, барлық діндер, немесе, кем дегенде, барлық *теїстикалық* («*теїзм*») (көне грек тілінде: *Θεός* – құдай) – кең мағынада, теизм – құдайдың немесе құдайлардың бар екеніне сену; тар мағынада теизм діни-пәлсапалық дүниетаным болып табылады, ол: монотеистік (бір құдайлық) Құдай бар; ол дүниені жаратты және ондағы қызметін жалғастырады. Теїзм дәстүрлі түрде иудаизм, христиан және ислам сияқты діндерді қамтиды. «Теизм» арнайы сөзін алғаш рет Ральф Кедворт «Әлемнің шынайы зияткерлік жүйесі» кітабында қолданған. Теїзм монотеїзмді (бір құдайлықты), политеїзмді (көп құдайлықты), пантеїзмді («пантеїзм» – құдайды/құдай мен дүниені біріктіретін, кейде екеуі де бір екенін анықтайтын пәлсапалық ілім. «Пантеизм» сөзі ежелгі гректің *παν* (*пан*) – «бәрі», «барлығы» және *θεός* (теос) – «құдай» деген сөздерінен шыққан) және деїзмді қамтиды. Тар мағынадағы *теїзм* деїзмге қарағанда Құдайды дүниені жаратушы ғана емес, оны басқаруға тікелей немесе жанама түрде қатысады деп есептейді. Құдайдың құдіреті туралы ұғым осыдан туындайды. Оның пантеїзмнен Құдайдың болмысын тану және дүниеден бөлінуімен ерекшеленеді) діндер, ақиқатқа немесе түпкілікті шындыққа заңды жолдар ретінде танылуы керек. Барлық негізгі діндер ақиқат бір және ол адам түсінігінен асып түседі деп санайды. Дегенмен, барлық діндердің мақсаты ақиқатты іздеу болғандықтан, олардың барлығы осы мақсатқа жету жолдары болуы керек, өйткені «... біз Құдайға тиесіліміз, және біз Оған қайта ораламыз». (2:156)

Теїстикалық діндердің барлық жазбаларында Құран өзінің дүниетанымын құдайлық біртұтастық пен адамдардың алуан түрлілігі, соның ішінде діндердің көптігі аясында белгілеуімен ерекше. Сонымен қатар, ол діни алуан түрлілікті Құдайдың белгілері (*айят*), екіншіден, «аспан мен жерді жаратудан» екінші орынға қояды.¹⁶ Ол діни плюрализмге деген көзқарасты біршама ілгерінді түрде ұсынады. Құранда кез келген діннің ақиқаттығы үшін қажет төрт негізгі қағида келтірілген. Біріншісі, шынайы дін илаһи аяттармен немесе қасиетті заңмен бекітілуі керек (Шариғат). Екіншіден, бұл Құдайдың біртұтастығын (*таухид*, арабша: *التوحيد*) растауы керек. Үшіншіден, бұл Құдайға және ақырғы күнге деген белсенді сенімнің болуы керек. Соңында, ол әділ өмір сүруге ықпал етуі

керек (*ихсан*, арабша: احسان). Осы төрт қағиданың негізінде Құран мұсылмандар, еврейлер, христиандар мен сахабалардың сенімдерінің ақиқаттығын растайды.¹⁷

Діндер мен жазбалардың көптігі, сайып келгенде, Адамнан Мұхаммед Пайғамбарға (с.ғ.с.) дейінгі үлкен әмбебап шеруде бір-біріне ерген көптеген пайғамбарлар мен елшілерден туындайды. Біз Құранның «...Негізінде бір ескертуші болмаған бір үммет жоқ». (35:24)¹⁸ Адамзат тарихы, осы Құран дүниетанымы бойынша пайғамбарлық тарих болып табылады. Пайғамбарлық тарих – бұл шын мәнінде Құдайдың өзінің пайғамбарлары мен елшілерінің миссиясы («миссия» (латын тілінен аударғанда *missio* – жөнеу, жіберу) арқылы адамзатқа басшылық жасау тарихы. Құдайдың басшылығы, оның үстіне, Құдаймен алғашқы келісімін қайта-қайта еске түсіру керек болатын бейхабар адамзатқа уәде етілген.

Құран дінді екі түрлі, сонымен қатар өзара байланысты өлшемдер бойынша ұсынады. Біріншісі – ислам, христиан және иудаизм сияқты орнатылған діндер. Бұл олардың ізбасарларына еврейлер, христиандар және мұсылмандар ретінде заңды және әлеуметтік сәйкестілігін беретін заңдар мен рәсімдердің негіздері. Барлық үш дәстүр Құранның барлық балаларын мұсылмандар деп атаған «*миллат абикум Ибрахим*» (арабша: *مِلَاتِ اِبْرَاهِيْم*) (Ибрахим атамиздың діні) деп атауы керек. Орнатылған адами діндер – олар ұсынатын ішкі түйсіктің қажетті құралы және шеңбері. Құран бұл ішкі өлшемді *фитра* (арабша: *الفطرة*) деп атайды немесе Құдайдың барлық жаратылыстарының алғашқы жаратылысы. Бұл Құдайдың таза жаратылысы – әр адам дүниеге келетін Құдайды тану және Оған сену үшін туа біткен қабілет. Демек, әр бала таза болып туылады.

Құран діни әртүрлілік пен көптікті мойындап қана қоймай, дінаралық қатынастарды реттейтін қағидаларды да ұсынады. Ол барлық ғибадат орындарын құрметтеуге және қорғауға шақырады. Құдай былай дейді: «...Егер Алла адамдарды, бірін-бірі арқылы қорғамаса, монастырлар, шіркеулер, яһудилердің құлшылық орындары және ішінде Аллаһ Тағаланың (арабша: *الله تعالى*) аты көбірек зikir етілетін мешіттер құлатылар еді...» (22:40)¹⁹ Құран да, пайғамбарлық дәстүрлер де еврейлер мен

христиандардан өздерінің діни ерекшеліктерінен бас тартып, мұсылмандар болуды өздері қаламаған жағдайда талап етпейді. Исламдағы бұл діни бостандықтың негізі – Құранның категориялық тұжырымы: «Дінде мәжбүрлік жоқ ...» (2:256) Бұл нақты мәлімдеме емес, категориялық бұйрық.

Құран мен Пайғамбар (с.ғ.с.) дәстүрі тек мұсылмандарды, сондай-ақ басқа конфессиялардың («конфессия») (латынның confessio «конфессия» деген зат есімінен) немесе дін – белгілі бір діни ілім аясындағы діннің ерекшелігі, сондай-ақ осы дінді ұстанатын сенушілердің бірлестігі. Мысалы, христиандықта конфессияда әртүрлі нанымдарды қолданатын шіркеулер әртүрлі конфессиялар құрайды. Сөздің жалпы мағынасында «конфессия» арнайы сөзі белгілі бір дін ішіндегі белгілі бір бағыттың синонимі (мағынасы ұқсас сөз) болып табылады. Кейде «деноминация» арнайы сөзімен анықталады) ізбасарларын мазмұнды сұхбатқа, ынтымақтастыққа және негізгі қағидалар бойынша келісімге отыруға міндеттеді. Құранда мұсылмандар мен Кітап иелері арасында «Аллаһ Тағаладан (арабша: الله تعالى) басқа ешкімге құлшылық етпеу және бір-бірін Аллаһ Тағаладан (арабша: الله تعالى) басқа қожа етіп алмау үшін» «жалпы көтерілудің әділ сөзі» деп аталады (20).²⁰ *Ахль Әл-Китаб* (арабша: أهل الكتاب, яғни Кітап адамдары) заңды атауы өте жұмсақ болды. Мұсылмандар діни дәстүрлерді көбірек білгендіктен, оған көбірек қауымдастықтар кірді.

Қиындық – бәрімізге Құдайға сену және әділ істерде бір-бірімізбен бәсекелесу. Бұл қиындықтан барлық сенушілердің бір-бірін құрметтейтіні және Құдайдың барлық аяттарына сенетіндігі шығады. Құран ислам, христиан және иудаизм жолын ұстаушыларды үлкен сынақпен ғана емес, сонымен бірге үлкен уәдемен де ұсынады. Уәде: «Егер олар Тәурат, Інжілді және Раббылары тарапынан өздеріне түсірілгенді толық орындаса еді, әрине олар үстіңгі жақтарынан (ағаштардың жемістерінен) әрі аяқтарының астынан (жердің өсімдіктерінен) жейтін еді». (5:66)

Төртінші тарау

Иудей-христиандық жазбаға қарсы

Құран Кәрімде ашылған.

Жазба: Жазбаларда мұсылмандық

Әмбебап және ерекше көзқарас

Халед Троуди

Мұсылмандар Құран жалпыға бірдей нұсқаулық ретінде барлық адамдармен сөйлесетін тікелей дәрістер жинағын қамтамасыз ету үшін тағайындалған деп санайды, ал дәлірек айтсақ, бұрынғы иудейлік-христиандық жазбаларда ислам дәстүріне сәйкес ерекше рухани және Құдайдың пайғамбарының басшылығымен белгілі бір ұлтқа тағайындалған уақытша істер. Мен неліктен мұсылмандардың Құранын басым (арабша: *مهيمين*, қазақша жазылуы және оқылуы «*мухаймин*») ашылған жазба («әмбебап») деп, ал иудейлер-христиандық жазбаларын «ерекше» деп санаймын. Өр түрлі Құран аяттарын талдау осы зерттеудің әртүрлі тәсілдерін қолдану үшін қолайлы әдіснаманы ұсынады.

Исламда Құран Кәрімге сәйкес (42:15) барлық ашылған кітаптарға сену ұғымы сенім нысанына айналады. (43:4), (13:39) және (56:78) сияқты көптеген Құранның үзінділерінде барлық жазбалар «Кітап анасы» (*Умм-Әл-Китаб*, арабша: *أم الكتاب*) және сонымен қатар «Жасырын Кітап» (*Китаб Әл-Макнун*, арабша: *كتاب المقنون*) деп аталатын аспан бастапқы түрінен шыққан және бір көзден шыққан.²¹ Осылайша мұсылмандар үшін Құран, әсіресе алдыңғы пайғамбарлардың баяндау үзінділері, пайғамбарлар үстемдік ететін пішіндер аяттарының бірлігінің негізгі дінтанулық қайнар көзін білдіреді. Осы себептен Мұхаммед Пайғамбар (с.ғ.с.) мен барлық мұсылмандар Нұхтың, Ибраһимнің, Мұсаның және Исаның пайғамбарлығына және өздері әкелген кітаптардың ақиқатына, олардың арасында ешқандай айырмашылық жасамай, алғашқы сенушілер болуға міндетті. Сонымен қатар, Құранның 42:13, 3:95, 2:130-33 және 22:78 сияқты аяттары иудаизм, христиан және ислам діндерін «илаһи аянның ортақ дінімен бөлісуге және олардың түпнұсқасы бір діни дәстүр ғана емес, бір дін деп санауға болады».²²

Алайда кейбір батыстық ғалымдар бұл сенімді Мұхаммед Пайғамбар (с.ғ.с.) өзінің пайғамбарлық мансабының алғашқы төрт жылында бұрынғы жазбалармен ешқандай байланыста болған жоқ деп айыптайды. Екінші жағынан, олар оның исламды «Інжілдегі діндер тұрғысынан» көретіндігін алға тартады.²³ Олар бұдан әрі «көптеген мұсылмандар басқа діндерге сын көзбен қарайтын жерлерді баса көрсетіп, басқа діндерді мадақтау аяттарын елемегенін немесе түсіндіріп бергенді жөн көреді» деп мәлімдейді.²⁴ Олар «мұсылмандар басқа діндерді олардың көзқарасы бойынша мінсіз дін болып табылатын ислам тұрғысынан көреді» дейді.²⁵

Алайда, бұл дәлелдердің негізгі мәселесі Мұхаммед Пайғамбардың (с.ғ.с.) мансабы мен Құранды хронологиялық (хронология (ежелгі гректің *χρόνος* «уақыт» зат есімінен және ежелгі грек тіліндегі зат есімінен *λογία* «қайыр жинағы», «садақа» жинағы) және ежелгі грек тілінен *λέγω* «сөйлеймін», «хабарлаймын», «айтамын»; қатысты *λόγος* «сөз», «сөйлеу», «ақыл», «пікір») тұрғыдан зерттеуді екі бөлек кезеңге, яғни Меккелік пен Мединалық деп бөлуге байланысты, бұны қазіргі заманғы ғалымдардың көпшілігі толық қолдайды. Рахманның айтуы бойынша, Құран үзінділерін сыни зерттеу, Рахманның пікірінше, «бірте-бірте дамуды көрсетеді, Меккенің соңғы кезеңі ерте Мәдина кезеңімен негізгі ұқсастықтары бар белгілі бір ауысуды көрсетеді; расында, соңғысын біріншіден көруге болады».²⁶ Олардың түсінбейтіні – мұсылмандардың түсіндірушілердің көпшілігі иудаизм мен христиандыққа баса назар аударды, оларды жақтаушылар екі пайғамбарға да, бір кітапқа да ие болды (мейлі, *Інжіл* немесе Таурат болсын), сондықтан басқа конфессияларға қарағанда қатаң стандарттар бойынша бағалау керек болды.

Сонымен қатар, Рашид Рида «хабаршы ақылдылық түсінетін нәрсені растау үшін келеді, мысалы, ақыреттің қандай болатындығы және Құдайға ұнамайтын құлшылық жолдары сияқты өмірлік маңызы бар мәселелерді нақтылайды және түсіндіреді».²⁷ Рида Құдайдың ниетіне қатысты адамның ең аз жауапкершілігі – бұл Құдайға және ақырет күніне деген сенім. Бұл хабарды қабылдаған кез келген адам, ол пайғамбарлық аянның пайдасына ие болды ма, жоқ па, оған сенуі керек. Ислам дінтануының тамыры тереңде, барлық халықтарға пайғамбарлар жіберілген, олар бір-бірінен ерекшеленеді. Құран Кәрімнің 5:3 аятына сәйкес, Аян

мен пайғамбарлықтың бұл айналымы Исламның пайда болуынан бастап жалғастырылады. Ислам дәстүріне сәйкес «ақиқат кітап – бұл Құдайдың тарихқа қайта-қайта араласуының себебінен нақтыланған нақыштың қысқаша мазмұны, сол арқылы нақты түрде дәйектілігін алады».²⁸ 5:48 Құран аяты және осыған ұқсас аяттар бұл басым анықталған Жазбалардың қағидасын растайды. Барлық мұсылмандар Құдайдың Құранды Кітаптардың немесе оған дейін келген барлық аяттардың растаушысы және оларға қорғаушы ретінде ақиқатпен түсірілгендігін қабылдауы керек. Сонымен қатар, пайғамбарлықтың ақырғы екендігі туралы түсінік Құран Кәрімнің 33:40 аятында және осыған ұқсас аяттарда айқын көрсетілген, мұнда барлық мұсылмандар Мұхаммед Пайғамбар (с.ғ.с.) Құдайдың адамзатқа жіберген ақырғы пайғамбары екеніне сену керек екендігі айтылған.

Алайда, Құран хабарында Мұхаммед Пайғамбардың (с.ғ.с.) «жаңа» ислам дінін *Инжіл* дәстүрімен байланыстырған жалғыз заңды тұлға екендігі, әсіресе ол арқылы Ибраһим Нұхтың да, Адамның да ұрпағы болып табылатын *Ахль-Китаб* (арабша: أهل الكتاب) пайғамбарларымен байланыстырылғандығы баса айтылған. Тиісінше, мұсылмандар «еврейлерді және табиғи түрде христиандарды осылайша араб пайғамбарына сенуге және оны өздерінің дәстүрлерін жалғастырушы деп санауға шақырады» деп мәлімдейді.²⁹ Мұсылман түсіндіру ғалымдары үстемдік еткен жазбалардың ұғымын пайғамбарлар, яһудилер мен христиандар тарихымен байланыстырды. Олар иудаизм мен христиандарды бір шынайы діннің түрлері болған және белгілі бір тарих кезеңінде жарамды шынайы діндер ретінде қарастырды. Ислам дәстүрі бойынша, Құдай Мұса мен Исаның пайғамбарларды тек Израиль ұрпақтарына жіберген, ал Мұхаммед Пайғамбар (с.ғ.с.) бүкіл әлемдік миссиямен («миссия» (латын тілінен аударғанда *missio* – жөнеу, жіберу) келген. Бұл түсінік мұсылман түсіндіру ғалымдары Мұса мен Исаның миссияларын («миссия» (латын тілінен аударғанда *missio* – жөнеу, жіберу) уақыт пен кеңістікте шектеулі болды деп айтуға мәжбүр етті. Осы себептер бойынша мұсылмандар Мұхаммед Пайғамбарға (с.ғ.с.) жүктелген миссия әмбебап және географиялық немесе этнологиялық шекаралармен шектелмейді деп санайды.

Мұсылмандар Құранды бүкіл адамзатқа пұтқа табынушылықтан бірқұдайшылықтың (*таухид*, арабша: التوحيد) жеңісін қамтамасыз ету үшін және иудей-христиандардың Библия туралы түсінбеушілігін, сондай-ақ Исаға қатысты христиандардың қателіктерін түзету үшін келген Аян деп санайды. Бір «шынайы діннің» өмір сүруіне және оның заңдарының жарамдылығына қатысты мұсылман шіркеушілері алғашқы таза сенім бар және ислам оның адамзат үшін көрінісі деп санайды. Осылайша, оның заң шығарушылары бұрынғы жазба заңдарына сәйкес әртүрлі заңдар мен өсиеттерді қамтығанымен, түбегейлі бірдей, қазіргі заманға сай келмейтіндерді ауыстырады.

Бесінші тарау

Түсіндіру, әлеуметтік ғылымдар және Құрандағы иудаизм

Мұхаммед Әбу-Нимер

Ислам тарихында дін ғалымдары барлық мәселелер бойынша пікірлері бағаланған қоғамдық зиялы қауым ретінде қарастырылды. Шынында да, кейбір кезеңдерде бұл ғалымдар басқа пәндерде, соның ішінде физика, алгебра, химия, астрономия және медицинада жетістіктерге жетті. Алайда Құранның тәпсірлерінде айтылған көзқарастар аз сынға алынды, бұл қазіргі исламдық өзгерту үшін қажетті күш. Мен бұл жерде кейбір мысалшылар мен Құран ғалымдарының Құрандағы яһудилерге көзқарасы тұрғысынан қысқаша тоқталып өтемін.

Мұхаммед Ибн Баһадер Ибн Абдуллах Әз-Заркаши (1391-ші жыл) түсіндірме үш себеп бойынша қажет деп түсіндірді: адамдар өздерінің зияткерлік қабілеттерімен ерекшеленеді, сондықтан кейбір оқырмандар түсіну үшін көмекке мұқтаж болуы мүмкін; Құранның бөліктері қарапайым адамға көрінбейтін белгілі бір болжамдарға негізделген; және кейбір сөздер бірнеше мағынаға ие болуы мүмкін және оларды білімді мамандар ғана шеше алады. Әз-Заркаши осы саладағы болашақ ғалымдар үшін білімнің негізгі талаптарын ұсынды, соның ішінде класси-

калық араб мақамы мен тілдің дыбыстық құрылысы және *асбаб ән нузуль* (аян). Ол Құранның кейбір бөліктерін *умум әс сиза* (жалпы пішіні) және *хусус әс сабаб* (нақты себеп) түсіну қиын болуы мүмкін деп түсіндірді.³⁰ Кейбір сүрелер тұжырымдамасында жалпы болып көрінуі мүмкін, бірақ белгілі бір жағдайларды қарастыруы мүмкін.

Джалал Әд-Дин Әс-Суйути (1505-ші жыл) Құран аяттарын екі негізгі санатқа жіктеді. Бірінші санатқа оқиғадан немесе Пайғамбарға (с.ғ.с.) сұрақтан кейін болған оқиғалар жатады, ал екіншісіне ешқандай сылтау болмады. Ол сондай-ақ Құран аяттарының мағынасына әсер етуі мүмкін мәнмәтіннің тағы бір қабатын қосты: аянның белгілі бір орны мен уақыты және оның жаңа затты алып жүруі немесе алдыңғы аянмен қабаттасуы.³¹ *Тафсир Әл-Құран биль Құран* (арабша: *بالقرآن تفسير القرآن*) деп аталатын негізгі көзқарас (Құранды Құран арқылы түсіндіру), ол Құранның бөліктері бірін-бірі толықтырады деген болжамға негізделген. Тағы бір тәсіл – (арабша: *التفسير بالمسار*) *әт-тафсир би әл-масур* (дәстүрді қолдана отырып талдаулар) деп аталады.

Сейед Хоссейн Наср және Исмаил Әл-Фаруқи дүниетанымдық (монотеистік, яғни *тауһидтік*) құру үшін Құранды тұтасымен жақындатты. Әл-Фаруқи және Наср *хияльфа* (орынбасарлық, арабша: *الخليفة*) тұжырымдамасы негізінде Құдайдың адамға қатынасын түсінуді ұсынды. Наср исламның тылсым қырларын атап көрсетті, ал Әл-Фаруқи дінтануға назар аударды.

Құранның барлық уақытта және әр жерде қолданылуы ондағы әрбір сөз барлық жерде және әрдайым шындыққа сәйкес келеді дегенді білдірмейді. Түсіндірілгендей, Құранның классикалық ғалымдары аянның мәнмәтінін ерекше атап өткен. Құран туралы заманауи біртұтас түсінік осы зерттеуде келтірілген классикалық сараптамалық шығармаларға бірнеше әдістемелік және претендікті сын-қатерлер туғызады. Бұрынғы шығармаларды сынға алудан туындаған негізгі теориялық («теория») (грек тілінде: *θεωρία* «қарау», «зерттеу») мәнбілерді тәнік түрде түсіндіруге, үдерістерді талдауға, олардың дамуын болжауға және реттеуге мүмкіндік беретін көзқарастардың, пайымдаулардың, ережелердің реттелген және негізделген жүйесі; зерттеу пәні туралы білім қорытылып, жүйеленетін және ұғымдар, санаттар, пайымдаулар, қорытындылар тұжырымдалатын

таным деңгейі) мәселе – бұл әлеуметтік түсініктеме жазба хабарламаларын түсіндірумен айналысатыннан гөрі басқа кәсіпорын ма? Егер екі атқарымды бөлу қиын, іс-тәжірибелік емес немесе қалаусыз болса, онда адам мінез-құлқын байқауға дайын емес түсіндіру ғалымдары Құранның дамып келе жатқан адами жағдайға қатысты мағынасын көрсететін сенімді қойылымдарға қатыса ала ма, жоқ па деген сұрақ қоюға тура келеді. Кез келген жағдайда, түсіндірушілер осындай тақырыптарды зерттегенде, олар өзінен өзі түрде жаңа пәнаралық білім өрісіне ауысады. Осылайша, олар көптеген сарапшылардың сынына сүйсінуі керек. Бұл сұрақтың іс-тәжірибелік мағынасын қарастыру үшін ғалымдарды түсіндіруге де, әлеуметтік және мінез-құлық ғылымдарына да дайындайтын пәнаралық білім саласын құру мүмкіндігін елестетуге болады.

Алтыншы тарау

Құран және ғылым

Имад-Әд-Дин Ахмад

Таным – бұл бір нәрсені түсіну үшін біртіндеп жұмыс жасау. Қабылдау, керісінше, лезде жүреді – біз ұтымды қабілетті басқара алатындай етіп қабылдауды бақылай алмаймыз. Алайда, ұтымды ойлау қабілеті белгілі бір парадигмаға («*парадигма*») (грек тілінде: *παράδειγμα* – «үлгі», «қалып», «нұсқа») түсіп қалған кезде, біз мүмкін болатын түсініктердің тар шеңберіне құрықтанамыз. Парадигманың өзгеруіне революциялық жаңа ғылыми ұғымдарды қабылдауға кедергілер осындай. Исламды түсінудің жаңа әдісі және Құраннан жаңа түсінік алу үшін біз парадигма ауысуына дайындалуымыз керек. Осылайша, Құран мен ғылымға жақындаған кезде біз қасиетті мен зайырлы арасындағы айырмашылықты қабылдамауды қажет ететін бірқұдайшылдық алғышарттарын ұстануымыз керек. Табиғат – Құран Кәрім сияқты Аллаһ Тағаланың (арабша: *الله تعالی*) кітабы.

Біз Құранның ғылыммен байланысының әр түрлі тәсілдерін метафоралық («*метафора*») (көне грекше *μεταφορά* «көшіру», «бейнелі мағына»),

мета «жоғарыдан» + *форос* «жүру») бейнелі мағынада қолданылатын, затты немесе құбылысты басқа затпен/заттармен немесе құбылыспен/құбылыстармен салыстыруға негізделген сөз немесе өрнек және олардың ортақ қасиетінің негізі), әріптік және жосықтық деп бөліп, бағалай аламыз. Қатал метафоралық көзқарас уақыт өте келе Құрандағы метафоралар мағыналы бола бастағанын, мысалы, Інжілдегі метафораларды уақыт өте-келе түсіну қиындай түсетіндігін көлеңкеден түсіруі мүмкін. Құран туралы айтатын болсақ, Пайғамбардың (с.ғ.с.) заманында түсініксіз болып келген көптеген меңзеулер біздің уақытымызда маңызды болды. Қатаң сөзбе-сөз көзқарас Құранның мәңгілік ақиқатын ғылымның өзгеріп отырған үлгілерімен байланыстырады. Ғылыми теориялар үнемі өзгеріп, дамып отырады. Табиғи әлемді түсіну үшін ғылым зияткерлік үлгілер ұсынады және бұл үлгілер ешқашан толық ақиқат емес. Олар әрдайым қазіргі кездегі біздің түсінігіміз болып табылады және олар өзгеріп отырады. Құран ғылыми оқулық емес. Бұл бізге Аллаһтың ғаламды қалай жаратқандығы туралы нұсқау бермейді. Ол бізге оны ойлап тапқанын және оның құрылысын зерттеуге шақырады. Сондықтан Құран ғылымды жақтайды.

Қазіргі заманғы ғылымның дамуына түрткі болған ислам өркениетінің бірнеше белгілері бар. Парасат – білімнің жеткіліксіз көзі. Тәжірибе мен бақылау да бар – дәл Құранда аспан мен жерден Аллаһ Тағаланың (арабша: الله تعالى) белгілерін іздеуді бұйырған кезде айтылған. Беделділік – білімнің қайнар көзі. *Уахидың* (аян, арабша: الوحي) – әсіресе сенімді көздерден таратылуы- маңызды. Біздің ақыл-ойымыз, тәжірибеміз бен сенімді дереккөздеріміз келіскен кезде, бізде адамдар қаншалықты қабілетті болса, сонша сенімділікпен білім бар деп айта аламыз. Тек Аллаһ кез келген нәрсені толық сенімділікпен біледі.

Құран бізге сыртқы көздерден білім алуды бұйырды. Жалқы, жеке жағдайлардан жалпы қорытындылар шығаратын ойлау теорияны іс-тәжірибе мен адамның тәжірибесіне ғана негізделген бақылау арқылы қатаң тексеруді қажет етеді. Әмбебаптық тұрғысынан Құран барлық шындықтар Аллаһ Тағаладан (арабша: الله تعالى) келеді деп сендіреді. Сондықтан, Аллаһ Тағала (арабша: الله تعالى) әр халыққа өз елшілерін жібергендіктен, барлық адамдар ақиқатқа қол жеткізе алады және біз өз тарихымызды білумен ғана шектелмейміз. Бізде діни қызметкерлер алы-

нып тасталынды және әрбір мұсылман еркек болсын, әйел болсын бесіктен қабірге дейін білім іздеуге міндетті.³² Ислам мәліметті табысты сындамайды немесе сопылықты немесе тақуалықты насихаттамайды. Мәліметті тұрғыдан табысты қоғам – бұл қиын ғылымдар бойынша зерттеулер жүргізетін қоғам. Академиялық еркін ортада ғылым міндетті түрде алға жылжиды. Керісінше, академиялық еркіндік ғылыми ілгерілік үшін қажет. Мұсылмандар үшін академиялық еркіндік – бұл біздің Алла алдындағы жеке жауапкершілік пен парызымыздың нәтижесі.

Алайда, ислам ғылымының артында тұрған бір ғана құрамдас бөлік тікелей Құраннан алынбайды және бұл дұрыс сілтеме жасау мәселесі. Исламның хадис ғылымында дәйексөзді дамытуда үлкен рөл атқарды. Авторлық ғылымда рөл атқарса, қазіргі ғылымда беделге күмән келтірілуі мүмкін. Сондықтан беделге сілтеме жасағанда оны нақты және дәл анықтау керек. Хадис ғылымы басқа ғылымдар ұстанған үлгіні алға тартты.

Ғылыми әлемде қалыптасқан жаңадан пайда болған ұғымдар бұқараның санасына әлі сіңіп үлгермеген болуы мүмкін. Жер күнді айналады деген ұғым ғалымдар үшін тез пайда болғанымен, қарапайым адамдар бұл ұғымды тағы екі жүз жыл бойы қабылдамады. Бүгінгі күн жерді айналады деп ойлап сенген адамдарға күлгендер: «жердің күнді айналып өтетіні өзінен-өзі түсінікті ме?» деп сұрауы керек. Құранда *ғайып* пен *шахада* (арабша: الغیب والشهی) – жасырын және ашық – немесе ғайыптар мен көрнекілер туралы айтылады.

Әдетте «көбелектің әсері» деп аталатын хаос теориясы табиғи жүйелердің бастапқы жағдайдағы кішігірім өзгерістерге өте сезімтал екендігін көрсетеді. Кванттық механикамен ұштастыра отырып, табиғи жүйелердің кішігірім өзгерістерге деген жоғары сезімталдығы адамның еркі мен құдайдың араласуы сияқты діни мәселелерді талқылауға ұқсас болуы мүмкін. Кванттық механика бәрі бастапқы күйінен анықталады деген болжамды бұзатын сияқты. Әлемдегі барлық нәрсе басқалармен өзара әрекеттесетін сияқты.

Кванттық механика мұндағы тартылған толқын бөлшектің орналасуы мен түрткінің ықтималдылық толқыны, ал бөлшектердің жайғасымы

мен түрткісі олар байқалмайынша болмайды деп айтты. Бөлшектер белгілі бір жерде болуы немесе бөлшектің белгілі бір импульс алу ықтималдығы ғана бар. Бөлшектің орнын немесе түрткісін білуге үміттенудің жалғыз жолы – оны бақылау немесе өлшеу. Алайда сіз оны байқаған кезде сіз байқалатын затқа әсер етесіз, яғни оны өзгертесіз. Сондықтан, егер сіз сұрақ қойсаңыз, мен оны бақыламасам не болады? Ешкім қарамайтын жерде ай бар ма? Біз білмейміз.

Барлығы физика емес. *Шахада* – бұл *ғайптың* салдары. *Ғайып* табиғи емес болуы мүмкін. Хаос теориясында синапстың өртенуі немесе өртенбеуі сияқты кванттық айырмашылық макроскопиялық әлемдегі оқиғалардың әр түрлі тізбектеріне әкелуі мүмкін, мысалы, біреуді құшақтау немесе одан бас тарту. Бұл адам еркінің сұрақтары. Біз бүкіл ғалам туралы сөйлескенде, Құдайдың ерік-жігері бар. Егер Алла сенің дұғаларыңа жауап бергісі келсе, Ол сенің дұғаларыңа ол өзі қабылдаған табиғи заңдарға қайшы келмей жауап бере алады, өйткені кванттық механика тек ұжымдағы жағдайдың қалай болатынын айтады. Онда белгілі бір нәрселер белгілі бір деңгейде мүмкін емес делінген. Кванттық механика сізге, әдетте, Құдайдың қалай істейтінін айтады, бірақ кез келген жағдайда, Аллаһ басқа нәрсе істеуі мүмкін және бұл физика заңдарын бұзбайды. Бұл физика заңдарымен өте сәйкес келеді.

Діниді қасиетті, ғылымды күпірлік деп қараудың орнына, ашық, айқын және *шаһадатты* түсіну ісі қасиетті мәтіннің сөзі мен мағынасын түсіну жұмысы сияқты қасиетті. Табиғат кітабы да қасиетті *мәтін* және оны түсіну де ғибадат болып табылады.

Жетінші тарау

Құран аяттарының аудармасы Тыйымдар: тақырыптық салыстырмалы шолу

Дауд Нассими

Құранды аудару тұтасымен күрделі міндет болса, Құрандағы бұйрықтар аяттарын аудару анағұрлым күрделі. Бұл аудармашылардан екі тілді білімнен басқа да көптеген себепшарттарды түсінуді және қарастыруды талап етеді. Құран (түпнұсқа тілінде) Аллаһ Тағаланың (арабша: الله تعالى) кемел сөзі болғандықтан, мұсылмандар үшін Құранды басқа тілдерге аудару әрдайым шектеулі. Сондықтан ислам ғалымдары мен Құран аудармашылары Құранның кез келген аудармасы Құранның баламасы сияқты ештеңе емес, шын мәнінде Құранның мағынасын аудару болып табылады деп келіседі.

Төрт аударманы салыстыруға тырысамыз: Абдулла Юсуф Али (бұдан әрі – Ю. А.), *Қасиетті Құранның мағынасы*; Мұхаммед Асад (М. А.), *Құранның жолдауы*; Мұхаммед Тақию Әд-Дин Әл-Хилали және Мұхаммед Мұхсин Хан (Н&К), *Құран Кәрімнің мағыналарын ағылшын тілінде түсіндіру*; және Сайид Әбул Аля Маудуди, *Құранды түсіну жолында: Тафхим аль-Құран қысқартылған нұсқасы* (А. М). Бір үзінді мағынаның айқындылығы, аят, тақырып, бөлім, сүре мәнмәтінін қарастыру, фикһ (арабша: الفقه) білімін қарастыру және осы дәуірдің тарихи негіздері мен мәселелерін қарастыру тұрғысынан талқыланады. Осы тарауда қарастыру үшін таңдалған үзіндіде тек әйелдерге арналған арнайы киім-кешек кию түріне тыйым салынған мәтіндердің бірінші бөлігі ғана бар.³³

Құранның бұйрықтары (*ахкам*, арабша: الأحكام) немесе үкім, бұйрық, жарлық, шариғаттың бастапқы қайнар көзі болып табылады. Құран Кәрімдегі бұйрық аяттарының тілі көбінесе ерекше мәнерге ие. Құранның көптеген нұсқамалары сенушілерге тікелей үндеу арқылы басталады, мысалы: «Әй, сенушілер». Құран аудармашылары заң ғылымын (фикһ, (арабша: الفقه), арабша: الفقه) және қазіргі әлемнің Құранға қатысты мәселелерін білуді талап етеді. 24:31 аятының әртүрлі аудармалары қарасты-

рылады. Бұл үкімдері *ахкам әл-хиджаб* (арабша: احكام الحجاب) деп аталады. *Хиджаб* еркектерге де, әйелдерге де қатысты болғанымен, оны көбінесе әйелдердің арнайы киім-кешек кию тәртібі деп атайды.

24:31 аятының алдында мұсылман еркектерге алдымен көздерін төмен қаратып, тазалықтарын ескеруді бұйыратын аят бар. 24:30, 31 аяттарында түсіндірілгендей, көздің төмен қарауы мен ұятты жерлерді қорғауды ерлер де, әйелдер де бақылауы керек, 24:31 аяты әйелдерден *зина* немесе табиғи сұлулығын жӘбуды талап етеді. 24:31 аятының келесі бөлігі әйелдерді аяғын тықылдатын баспастан жүруге шақырады, өйткені олар жүру кезінде пайда болатын дыбыстардың әсерінен адамдардың назарын аударады. 24:31 аят барлық сенушілерді Құдайға шынайы жетістікке жүгінуге шақырумен аяқталады.

Ю.А. аятты былай аударды:

(24:31). Мүмін әйелдерге көздерін төмендетіп, қарапайымдылықтарын сақтаңдар деп айт (*2984); олар өз сұлулықтары мен әшекейлерін (*2985) олар көрінетін нәрселерден басқа жерде көрсетпеуі керек; олар күйеулері, әкелері, күйеулерінің әкелері, ұлдары, күйеулерінің ұлдары, ағаларынан немесе ағаларының ұлдарынан немесе сіңлілерінің ұлдарынан немесе олардың әйелдері, немесе өзінің оң қолы иелік еткен құлдары, немесе әйелдерге нәпсісі шаппайтын еркек қызметшілер немесе жыныстық қатынастың ұятын сезінбейтін кішкентай ер балалардың алдында өздерінің жамылғыларын төсіне тартып, сұлулығын көрсетпеуі керек; және олар өздерінің жасырын ою-өрнектеріне назар аударту үшін аяқтарын соқпауы керек. (*2986) Әй мүміндер, түгел Аллаға тәубе қылыңдар! Әрине құтыларсыңдар. (*2987)

М.А. аятты төмендегідей аударды:

(24:31) Мүмін әйелдерге айтыңдаршы, көздерін төмен қаратсын және ар-ұятты сақтасын, ал өздерінің сұлулығын [көпшілік алдында] көрсетпесін; (*37) демек, бастарына жаулық жапсын. (*38) Олар еркектеріне, әкелеріне немесе күйеулерінің әкелеріне, ұлдарына, күйеулерінің ұлдарына, ағаларына немесе ағаларының ұлдарына, олардың әпкелерінің ұлдары немесе олардың әйелдері, олар заңды түрде иелік ететіндер, немесе жыныстық қатынастан тыс еркектерге, әйелдердің жалаңаш екенін әлі білмейтін балаларға ғана көрсетуге болатын әшекейлерін басқаларға

көрсетпесін. (*39); Олар жасырынған сүйкімділеріне назар аудару үшін аяғын [серуендеуде] сермеуіне жол бермесін (*40) Және, әрдайым, сендер, барлығың, тәубеге келіп, Құдайға бет бұрыңдар, бақытқа кенелер-сіндер! (*41)

Н&К аятты келесідей аударды:

(24:31) Мүмін әйелдерге көздерін [тыйым салынған нәрселерге қараудан] сақтап, ұятты жерлерін [заңсыз жыныстық қатынастардан және т.б.] қорғауды және әшекейлерін тек көрініп тұрған нәрселерден [жолды көру үшін немесе бір көзге немесе екі көзге перде, алақанға қолғап, бас киімі, алжапқыш және т.с.с. сыртқы көйлек киіп не тағып] басқаны көрсетпеуді бұйыр, сондай-ақ жабындарын бүкіл *джуйубихинна* [мысалы олардың денелері, беттері, мойындары мен төстері] бойына салу керек және өз әшекейлерін тек күйеулеріне, әкелеріне, күйеулерінің әкелеріне, ұлдарына, күйеулерінің ұлдарына, бауырларына немесе ағасының ұлдарына, әпкесінің ұлдарына немесе олардың [мұсылман] әйелдер [яғни олардың Исламдағы әпкелері], немесе оң қолдары ие болған [әйел] құлдар, немесе белі жоқ еркек қызметшілер немесе жыныстық қатынасты түсінбейтін кішкентай балалар көрсетуге болады. Олар өздерінің әшекейлерінен жасырған нәрселерін көрсету үшін аяқтарын тықылдатып баспасын. Уа мүміндер, сәттілікке жетуіңіз үшін Барлығыңыз Аллаһ Тағаладан (арабша: *الله تعالى*) бәріңіз үшін кешірім сұраңыз. (*1)

А.М аятты келесідей аударды:

(24:31) Мүмін әйелдерге сыртқы көріністерін тастап, ұятты жерлерін қорғауға және (*20) әшекейлерімен тек көрініп тұрғаннан басқаны ашпауға, жамылғыларын көкіректеріне түсіріп жӘбуды бұйыр, тек күйеулеріне немесе олардың әкелеріне немесе олардың күйеулерінің әкелеріне, (*21) өз ұлдарының, күйеулерінің ұлдарының, (*22) олардың ағаларына, (*23) ағаларының ұлдарының немесе әпкелерінің ұлдары, (*24) олармен араласатын әйелдер, (*25) олардың құлдығындағы адамдар, жыныстық қызығушылықсыз қызметіндегі еркек құлдар, (*26) әйелдерге қатысты мәселелер туралы әлі хабардар ұлдар. Сондай-ақ олар аяғын жерге жасырын, ою-өрнектері көрінетін етіп баспауы керек.

Салыстырмалы шолуда негізгі сөздер мен сөз тіркестеріне назар аударатырып, Й.А *зина* сөзін екі жағын да қамтитын “әдемілік пен әшекей”

деп аударды. М.А оны «таңқалдырушы» деп аударды, бұл тартымды ерекшеліктерді білдіреді. Н&К және А. М оны «әсемдік» деп аударды, бұл табиғи сұлулықты қамтымауы мүмкін. М. А *химарды* (арабша: *خمار*) – «бас киім» деп аударды, ал қалғандары оны «перде» деп аударды. Я. А мен М. А. *Джилъбаб* сөзін (көпше, *джалябиб*, арабша: *جلباب*) «сыртқы киім» деп аударған, бірақ Я. А оны өз түсініктемесінде «сыртқы киім: бүкіл денені жауып тұратын ұзын шапан (шекпен) немесе мойын мен төсті қоса жабатын жамылғы» деп жазды. Н&К оны «жадағай (перде)», ал А. М «сыртқы жамылғылар» ретінде көрсетті.

Аудармашылар бұл сөйлемді: *Юднина аляйхинна мин джалябибихинна* туралы былай аударған: Й. А.: «Олар [сыртта болғанда] сыртқы киімдерін үстіндегі киімдерінің үстінен киюі керек»; М. А: «Олар [көпшілікке шыққанда] өздерінің сырқы киімдерін үстеріндегі киімдерінің үстінен кию керек»; Н&К: «Шапандарын [перделерін] бүкіл денелеріне салу [яғни, көзді немесе жолды көру үшін бір көзді қоспағанда өздерін толықтай перделеу]» және А. М: «Сыртқы жабындарының бір бөлігіне орану».

Илля ман захара минха сөйлемшесіне қатысты аудармашылар бар осы сөз тіркесін келесідей аударды: Й. А.: «[әдеттегідей] көрініп тұратыннан басқаның бәрі;» М. А: «оның көрінуі мүмкін нәрседен тыс»; Н&К: «тек айқын көрінетіндерден басқа [алақанға немесе бір көзге не екі көзге жолды көру қажеттілігі, немесе перде, қолғап, бас киім, алжапқыш сияқты сыртқы көйлек];» және А. М: «өздігінен ашылғанды қоспағанда».

Уаль йадрибна биль хумурихинна аля джууйубихинна деген сөз тіркесіне қатысты аудармашылар оны келесі жолдармен аударды: Й. А.: «Олар перделерін төстеріне жәбуы керек» М. А: «бастарына жамылғы жапсын»; Н&К: «олардың перделерін *джууйубихиннаның* [яғни олардың денелері, беттері, мойындары және төстері] бүкіл аумағында салу» және А.М: «Перделерін төсіне салу».

Әйелдердің киім үлгісіне қатысты бұйрық жазылған өлеңдердің аудармаларын қарастыра отырып, төрт аудармашының Й.А. түсіндірмесінде тақырыпты түсіндіру және нақтылау үшін көптеген қажетті мәліметтерді келтіргені анық. Қалған үш аудармашы түсіндіруге

тырысқанда, әрқайсысы нақтылауды және шешуді қажет ететін бірнеше мәлімдеме жасады. Құранның әртүрлі аудармаларын бағалау үшін осы тарауда қолданылған тақырыпқа негізделген тәсіл, көрсетілгендей, аудармашылар арасындағы мағыналы айырмашылықтарды атап өтуге, сондай-ақ аудармашылардың біліктілігін арттыру үшін белгілі бір біліктіліктің қажеттілігін анықтауға мүмкіндік береді.

Сегізінші тарау

Мәтін талдауына қағидалы тәсілді табу

Сами Катович

Ғалымдардың көпшілігі Құдайға (Құранға) бағынуды Пайғамбарға (с.ғ.с.) бағынудан бөлуге болмайды деген қағиданы ұстанды.³⁴ Құран көптеген жағдайларда Пайғамбарымыздың беделін анық белгілейді, мысалы: «Аллаһ Тағаладан (арабша: الله تعالى) және ақырет күнінен үміттенетін және Аллаһ Тағаланы (арабша: الله تعالى) көп еске алатын кез келген адам үшін Аллаһ Тағаланың (арабша: الله تعالى) Елшісінде (с.ғ.с.) жоғары үлгі бар». (33:21) Алайда, қазіргі заманғы сияқты, тарихи тұрғыдан да Мұхаммед Пайғамбардың (с.ғ.с.) сүннетін ол жіберген жолдауынан, Құраннан алшақтатуға тырысулар жасалды.³⁵ Бұл тәсіл академиялық тұрғыдан негізсіз, сонымен қатар бұқара үшін нақты мағынасы жоқ.

Пайғамбардың (с.ғ.с.) үлгісін жеткізу кезеңдері Пайғамбармен (с.ғ.с.) бірге өмір сүрген және оның өнегесін бақылайтын сахабалардан басталады. Олар Пайғамбардың (с.ғ.с.) көзі тірісінде естігендерін немесе көргендерін болмаған адамдарға жеткізді. Пайғамбар (с.ғ.с.) қайтыс болғаннан кейін, олар Пайғамбардың (с.ғ.с.) жолына ергендерге, ең алдымен ауызша дәстүр арқылы жеткізушілерге айналды. Омейяд халифасы Омар Ибн Абдель-Азиз (хижраның 101-ші/720-шы жылдары) өз уақытында хадис жинауға шақырды. Сүннет амал ретінде жазбаша немесе ауызша тексеруден немесе хадис әдебиетінен ерекшеленеді. Тәжірибе қалыптасқан тәжірибеге байланысты және жазбаша немесе ауызша құжаттамада міндетті түрде расталмайды. Сүннетті құжаттау ауызша және

жазбаша дәстүрлер арқылы сақталды. Алайда, екінші ғасырдың соңында біз алғашқы толық баяндау жинақтарын кітап түрінде көреміз. Одан кейінгі ғасырларда алты канондық, яғни ережелі хадис жинағы бар деп жалпы келісілді. Бұлар Бухари, Мұслим, Әбу Дауд, Әт-Тирмизи, Ибн Маджах және Ән-Наса'и еді.

Хадис сынының ерте дамуы, ең алдымен, тізбектің құрылымына және дәстүрді жеткізушілерді бағалауға бағытталды. Бұл саланың мамандары белгілі бір хадисті жеткізуде олардың сенімділік деңгейін анықтау үшін жеткізушілер тізбегіндегі жеткізушілерге үкім шығаратын өте күрделі жүйені жасады. Бұл ғылым, *әл-әдл уа-әт-тәржиһ* (дау дамайға айналдыру және дәлелдеу, арабша: العدل والترجيح) болжамды хадисті шындықтан жалғанға жіктеуге ықпал етті. Шынайылықтың ең жоғарғы деңгейіне *мутауатир* (арабша: متواتر) мәртебесіне жеткен хадистер кірді. Егер хадис *мутауатир* (арабша: متواتر) деңгейінде болмаса, ол ахад санатына жатады. *Ахад* (арабша: أحد) дәстүрлері одан әрі екі кіші санатқа бөлінді: *мақбуль* (қабылданған, арабша: مقبول) және *мардуд* (қабылданбаған, арабша: مردود). *Мақбуль* өз кезегінде *сәһиһ* (дұрыс, арабша: صحيح) және *хасан* (жақсы, арабша: حسن) болып бөлінді. Хадистің *хасан* немесе *сәһиһ* болуы негізінен тізбектің тұтастығына және тізбектегі жеткізушілердің бағасына байланысты болды. Бұл шешіммен қатар тізбек пен *мәтін*, яғни хадистің тізбегі мен мазмұны да мықты болуы керек деген қағида болды. *Мәтін* де жақсы болуы керек болғанымен, хадис шеберлері *мәтінді* талдауға болатын жүйені жасауға әзірленбеген немесе назарын аудармаған деп тұжырымдалған.

Қолданыстағы *мәтіндік* сындар Пайғамбарға (с.ғ.с.) қатысты қарама-қайшы мәлімдемелер мен тәжірибелерді қарау үшін қолданылатын құралдарға бағытталған. Алайда, тағы бір қосымша тәсіл дәстүрді бағалайтын белгілі бір қағидаларды орнатуға негізделген. Бұл тәсіл сахабалар мен кейінгі ұрпақ кезінде қолданылған.

Дәстүрге қағидаға сүйене отырып қарау – кейде сахабалардың өздері қолданған нәрсе. Мысалы, түнгі саяхатқа байланысты дәстүрде (*әл-исра'уа әл-миградж*, арабша: الاسراء والمعراج) Бухари айтқан, Айша оқиға туралы жеткізілген кейбір сахабалардың хабарын негізге ала отырып Құран аятынан сәл ауытқумен сараптады. Дәстүрдің маңызды бөлігі келесідей:

Масрук риуаят («риуаят», яғни «аңыз», «баяндау», арабша: الروايات) еткен: Мен Айшаға: «Уа, Анашым! Мұхаммед Пайғамбар (с.ғ.с.) Раббысын көрді ме?» деп сұрадым. Айша: «Сенің айтқаның менің шашымды тік тұрғызды! Біл, егер біреу саған келесі үш нәрсенің бірін айтса, ол өтірікші: кім саған Мұхаммед Раббысын көрді десе, ол өтірікші». Содан кейін Айша келесі аяттарды оқыды: «Көздер Оған жете алмайды. Ол, көздерді көреді. Және Ол, өте жұмсақ, толық білуші». (6:103) «Аллаһ (Т.) бір адам баласымен көкейіне салу түрінде немесе перде артынан ғана сөйлеседі: Не бір елші жіберіп, өз бұйрығымен қалағанын *уахи* (аян, арабша: الوحي) етеді. Күдіксіз Ол, өте жоғары, хикмет (даналық, арабша: حكمة) иесі». (42:51)³⁶

Айшаның Пайғамбар (с.ғ.с.) түнгі саяхатта Раббысын көрді дегендерге «өтірікшілер» арнайы сөзін қолдануы, оның «Көздер Оған жете алмайды» және «Аллаһ (Т.) бір адам баласымен көкейіне салу түрінде немесе перде артынан ғана сөйлеседі» аяттарының түсінуіне негізделген. Айша үшін болған оқиғаны сипаттауда кейбіреулер анық айтқан нәрсе Құранға қайшы келді және осылайша Құран қағидасы негізінде бас тартуға тура келді. Айшаның тұжырымына қайшы келетін дәлелділік, мысалдар немесе куәліктер туралы пікірталасқа түсуге болады және іс жүзінде болған. Оның мәні мынада: ол дәстүрді өзі шығарған және тұжырымдаған белгілі бір қағидаларға сүйене отырып бағалады.

Қағидалы тәсілді қолдану, әдетте, дінтану саласында кездеседі. Көптеген дінтанушылар Құран аяттарымен, сондай-ақ Құдай туралы айтылған хадистермен жұмыс жасауда белгілі бір әдіснаманы қабылдады. Құдай туралы жағымды білім *мутауатир* (арабша: متواتر) мәртебесіне жеткен Құран мен хадиске негізделуі керек еді. Мысалы, Бухари және мұсылмандық дәстүрлерде Құдай «күлетіні» туралы сілтемелерді табамыз. Ибн Әл-Джаузи үшін күлу – бұл адамдар жасайтын нәрсе, сондықтан оны Құдайға сілтеме жасау деп түсінуге болмайды. Ол сол дәстүрлерді күлгенде болатын нәрсемен және соған сәйкес. Ол былай дейді: «Адамдарды тартып алатын күлкі – бұл біреудің ауызында көлегейлеп тұрып, адамдардың күлкісін шақырып күлетін күлкі сияқты. Бірақ бұл Ұлы және Жоғары мәртебелі Құдайға қатысты мүмкін емес. Мұны ‘Құдай өзінің жомарттығы мен мейірімділігін танытты’ деп түсіндіру керек».³⁷

Халед Әбу Әл-Фадльдің айтуы бойынша, хадисті жеткізуге үлес қосудағы жеткізушілердің рөлін ажыратуға болмайды. Басқаша айтқанда, біздің айтқанымызда Пайғамбардың (с.ғ.с.) айтқандары болуы мүмкін, бірақ біз оны хадис мәтініне әдейі немесе басқа түрде үлес қосқан адамдар арқылы естідік. Дәстүрді белгілі бір жағдайда өз жағдайлары мен жағымсыздықтарына сүйене отырып баяндаған болуы мүмкін, бұл баяндауды түсіну мен таңдауды әсіреледі. Әрі қарай, бұл дәстүрлер қолданыстағы құқықтық құрылымдарға біріктірілді, олардың көмегімен кейбіреулер дәстүрге басқаларға қарағанда көбірек мән берген болуы мүмкін. Фадль үшін, егер тек Авторлық серіктікке берілу тізбегіне қарамаса, тек Пайғамбардың (с.ғ.с.) бір нәрсе айтқанын айтуға болады деп ойлау шындыққа сәйкес келмейді. Авторлық кәсіпорынды қарастырған кезде пайғамбарлық дауыс күштірек немесе басым емес деп танылуы мүмкін.

Сонымен қатар, әңгімелеу тізбегіндегі адамдарды бағалау және олардың болжамды жақтаулары ғана емес, сахабалардың өздері де сынға ұшырайды. Фадль ұсынған бұл пайымдау Ибн Хаджар тұжырымдаған қабылданған қағидаға күмән келтіреді: «*Ахль-Сунна* бірауыздан барлық [сахабалар] *удуль*, яғни шыншыл». *Адалә* (арабша: العدل) – шындықтан қасақана ауытқу болмаған. Бұл олардың қателеспегендігін білдірмейді (кейбіреулер мұны түсінуі мүмкін), керісінше олар шындықтан әдейі ауытқымады.

Фадль белгілі бір хадисті бағалауда қолдануға болатын пайдалы қағида немесе құрал ұсынады. Бұл қағида нақты заңдық міндеттемелерден асып, күшті әлеуметтік әсер ететін дәстүрлерге қатысты жоғары стандартты қолдану керек. Егер шынайы жинақта белгілі бір хадис табу арқылы ғалымдар белгілі бір дәстүрді өзінен өзі түрде қабылдамау немесе қабылдау үшін емес, белгілі бір дәстүрді кездестіріп, одан әрі сұрастыру кезінде кідіруге мәжбүр ететін негізді қамтамасыз ету үшін кейбір негізгі басым қағидаларды бекітсе, бұл адамдардың тез шешім шығаруын басқаруы мүмкін.

Тоғызыншы тарау

Ажырасқаннан кейінгі исламдық тұрғыдан қаржылық қолдау (*Мут'әт Эт-Талақ*, арабша: *موت الطلاق*)

Мұхаммед Адам Әш-Шәйх

Одан әрі зерттелетін тақырып – ажырасқаннан кейінгі қаржылық қолдау және оның (*Мут'әт Эт-Талақ*, арабша: *موت الطلاق*) *Мут'әт Эт-Талаққа* тәуелділігі, мұны біз ислам заң-парасатынан білеміз. Қазіргі кездегі мұсылман әлеміндегі басым схоластикалық, яғни өмірден алшақтаған түсіністік пен сот арыздарының басымдықтары әйелдердің ажырасқаннан кейінгі кез келген қаржылық көмекке (*Мут'әт Эт-Талақ*), мүлікті реттеуге немесе шынымен де олардың отбасылық өмірінің барысында үй шаруашылығында жиналған кез келген байлыққа құқығы жоқ екенін көрсетеді. Мұның сылтауы – үйлену кезінде күйеулер ұсынатын баспана, тамақ пен киім бұрынғы әйелдердің некеден кейін алуы мүмкін кез келген үлестің толығымен саркылуы. Бұл жағдай әйелдерді *иддат әт-талақ* (арабша: *عدة الطلاق*) деп аталатын күту кезеңінде тек үш айлық жұбайлық қолдауға құқылы деп санайды.

Судандағы Шариғат соттарының бұрынғы әділ қазысы, АҚШ-тағы ең ірі ислам орталықтарының бірінің бұрынғы имамы және Солтүстік Америкада жиырма жылдан астам уақыт бойы исламдық төреші және мұсылман қоғамдастығының төрешісі ретінде мен кездестім және осындай сипаттағы көптеген істерге қатыстым. Мен ажырасқан әйелдерге қатысты әділетсіздіктер мен олардың ажырасқаннан кейінгі қаржылық қолдаудың ислам ережелерін ескермегендіктен олардың азап шеккендеріне куә болдым. Ажырасқан мұсылман әйелдерге қатысты исламға қарсы және адамгершілікке жатпайтын бұл қатынас маған қатты әсер етіп, бұл мәселені әйелдердің мүддесі үшін өзім үшін зерттеп, өтемақыға қатысты дұрыс исламдық ұстанымды тексеруге ұмтылдым.

Ескі Құран тәпсірлеушілерінің бірі Имам Эт-Табари Құран аяттарының ажырасуға қатысты тәпсірінде әйелдердің *мут'а* (ажырасқаннан кейінгі қаржылық қолдау немесе лауазымға қатысты) құқықтарын қатты қорғайды. Ажырасушының ажырасқан адамға жасаған төлемі). Ол айтты:

Менің ойымша, ажырасқаннан кейін *Мут'а* – бұл әйелімен ажырасқан күйеу үшін міндетті төлем, өйткені ол оған тиісті махр төлемін төлегендей *мут'а әт-талақ* төлеуге міндетті, және ол өзіне, сенімді өкілдеріне немесе мұрагерлеріне ақы төлегенге дейін мұндай міндеттемеден ешқашан босатылмайды, ал *Мут'әт Әт-Талақ* өзіне тиесілі басқа қарыздар сияқты, ал күйеуі болса қамауға алынады да оның мүлкін ажырасқан әйелі ажырасқаннан кейін тиісті төлемін төлемегені үшін саталады.³⁸

Әбу-Әл-Фида' Исмаил Ибн Касир *Мут'әт Әт-Талақты* былай анықтады, бұл *Мут'әт* – ажырасқан әйелдің ажырасуына байланысты жоғалтқанының орнын толтыру үшін, күйеуі әйеліне қаражатына сәйкес төлейтін нәрсе. Өз заманының ең көрнекті заңгерлерінің бірі болған имам Фахр Әд-Дин Әр-Рәзи, *Мут'әт Әт-Талақ* міндетті емес дей санай тұра, міндетті деп санаған заңгерлердің пікірін қолдады. Исламның әйгілі заңгерлері мен діндарлары арасында Өз-Замахшари ажырасқаннан кейін қолдау тек келесі некеге дейін ажырасқан әйелдер үшін міндетті, ал басқа ажырасушылар үшін ғана ұсынылады деп санайды.³⁹ Шейх Рашид Рида ғалымдарды қолдады, ажырасқан әйелдің күйеуінің алдындағы міндеті ретінде ажырасуды қолдауға құқығын қуаттады.⁴⁰

Пайғамбар (с.ғ.с.) Килаб тайпасынан шыққан, Яхья немересі, Язидтың қызы Умра деген атпен танымал әйелге үйленді, бірақ белгісіз себептермен неке бұзылды. Әйелімен ажырасқан кезде Пайғамбар (с.ғ.с.) оған ажырасқаннан кейінгі құқығына сәйкес ақысын төлеп, оны отбасына қайтарды. Осы пайғамбарлық тәжірибеде біз оның Пайғамбардың (с.ғ.с.) үйінде болғанына аз уақыт болғанына қарамастан, ол оған қайтарымызсыз ажырасуды айтқан кезде, оған ажырасқаннан кейін *мут'а* бергенін білеміз.⁴¹ Мұсылман заңгерлер ажырасқаннан кейінгі қаржылық қолдау туралы екі түрлі пікір айтады. Кейбір заңгерлер оны исламдық үкімдердің бірінші санатында міндетті (*уаджиб*, арабша: واجب) деп санайды; екінші санаттағы *мундуб* (ұсынылатын, арабша: مندوب) ретінде. Алайда, іс-тәжірибелік тұрғыдан алғанда, мұсылман заңгерлері ажырасқаннан кейін қолдауды міндетті деп санамайды. Мұны Аллаһ Тағаланың (арабша: الله تعالى) міндетті бұйрығы деп санайтындар да оны жақтамайды, оны қолданған жөн. Бұл қағида мүлдем еленбейді және әдеттегі үйінділердің астына көміледі. Қазіргі қоғамда көптеген әйелдер өзін-өзі және бала-

ларын асырау үшін, табыс табуға мәжбүр. Мұндай жағдайларда ажырасудың орнын толтыру одан да маңызды бола түседі, себебі кеңейтілген отбасылық жүйелердің қауіпсіздігі тез бұзылып келеді. Бүгінгі күні, көптеген жағдайларда, ажырасқан әйелдердің баспана жоқ және өзін немесе балаларын асырауға мәліметті мүмкіндігі жоқ.

Өкінішке орай, біздің алдыңғы заңгерлеріміз ажырасқаннан кейінгі қаржылық қолдауды бағалау тақырыбында бізге өте шектеулі мұра қалдырды және мүлікті реттеу туралы ештеңе дерлік қалдырмады. Бағалардың көпшілігі Абдуллах Ибн Аббас және Әл-Хасан Ибн Али сияқты Пайғамбардың (с.ғ.с.) сахабаларынан алынған немесе Пайғамбардың (с.ғ.с.) өзінің әйелдерінің біреуімен неке қиып ажырасқан оқиғасы бар, оған *мут'асын* беріп, Әбу Усейдтен оны өз отбасына апарып тастауын өтінді.

Мұсылман құқықтанушылар ажырасқаннан кейін қолдауды (*Мут'ат Әт-Талақ*) қайта тірілтуде белсенді рөл атқаруы керек, өйткені бұл Құран мен Сүннетте нақты шешілген. Қазіргі заманда ажырасқаннан кейін қолдау көрсетуді қайта мәжбүрлеудің көптеген себептері бар. Бұл аяттарда келтірілгендей, Аллаһ Тағаланың (арабша: *الله تعالى*) бұйрығы. Мұны сүннет, Пайғамбар (с.ғ.с.) сахабалары және мұрагерлер қолдады және суреттеді. Бұл жалпы ислам дініне негізделген әділеттілік қағидасының көрінісі болып табылады. Бұл негізінен ерікті субъективті ажырасудың алғашқы құрбандары – кәмелетке толмаған балалардың мүдделеріне нұқсан келеді.

Сонымен қатар, ол ажырасқан әйелдердің құрбанына айналуы мүмкін барлық зияндарды, қазіргі кезде көмек сұрап жалбарынған, бірақ көмек ала алмайтын әйелдерді болдырмауға мүмкіндік береді. Ақырында, бұл Арафа күнінде Пайғамбарымыздың (с.ғ.с.) салтанатты мағлұмдамасы кезінде қоштасу қажылық уағызы деп аталатын, өз үмметіне айтқан кеңестерін (*уасийя*, арабша: *الوصية*) жүзеге асыру.⁴² Бұл мәселелер маңызды, үлкен салдары бар және олар адам өміріне әсер етеді. Осылайша, мен мұсылман заңгерлерді осы туындаған қиыншылыққа толығымен қарсы тұруға, барлық мәселелерде исламдық *шариғат* (арабша: *الشريعة*) заңдарының шыншылдығы мен әділдігін қолдануға және әйелдердің барлық құқықтарын қорғауға шақырамын.

Оныншы тарау

Батыстық исламды зерттеудегі мұсылмандық көзқарас

Халиль Мұхаммед

Батыста исламофобия лаңкестіктің дін атын жамылып жасалынған лаңкестіктің ең қорқынышты көріністерінің бірі ретінде 2001-ші жылғы 11-ші қыркүйектегі оқиғалармен бірге бұқаралық ақпарат құралдары мен академияларда ғана емес, сонымен қатар мұсылмандардың жеке басына қауып күшейе түсті. Танымал жаңалықтар медиасы мен академиялық әлем арасындағы апатты байланысты ескере отырып, Америкада ең арам пиғылды исламофобиямен (исламофобия (араб тілінен الإسلام – «ислам» және «фобия» (ежелгі грек тілінен φόβος «қорқыныш») сипатталатын жалынды ұлтшылдық сезімі туындайтындықтан, ислам туралы өрескел жалпылау мен жеңілдетуді түсіну қиын емес. Бұқаралық ақпарат құралдары мен академиялар діни зерттеулерде және тиісті арнайы сөздер жинағыны құру қабілетінде негіз қаламай, көбіне діни ортада мұсылман емес, масқара, саяси ақшаларды қолданудың құрбанына айналады, сол арқылы исламның жағымсыз бейнелерін күшейтеді. Төменде мәселенің Құранға қатысты бірнеше мысалдары келтірілген. Жеткізу білімі талдауларға назар аудара отырып, мұсылман зерттеушілері кейбір дұрыс емес ұғымдарды жоққа шығарып, өз діндерінің жағымсыз бейнелерін жоюда маңызды рөл атқара алады.

Ислам мен діни зерттеулер арасында үлкен алшақтық бар. Діннің әртүрлі бөлімдерінде жұмыс жасайтын көптеген «исламшылар» діни мамандар емес, сондықтан олар діни теория мен арнайы сөздер жинағыны жақсы білмейді. Кейбір мұсылман профессорлары тіпті исламтану бойынша оқытылмайды; олар арабтар болғандықтан немесе исламды үйрете аламыз дегендіктен олар осы тақырыпта дәріс оқыды. Көптеген жағдайларда олар тіпті араб тілін білмейді. Ең өзекті мәселелердің бірі – көптеген мұсылман профессорлары өздерінің мазһабтық немесе сенімге негізделген алалаушылықтарын әкеледі және ісиелеріне нысанды түрде қарамайды. Сондай-ақ, дінтану пәні ретінде исламтануды жетілдіруге үлкен қажеттілік бар және осыған байланысты бірнеше зерттеулер жүргізілді.

Ағартушылықтан кейінгі Германияда дінді зерттеу Religionwissenschaft ретінде басталды, содан кейін Wissenschaft des Judentums және Islamwissenschaft қосымша пәндері пайда болды. Алайда аталған пәндердің арасындағы айырмашылық тек назар аудару діні деп ойлау дұрыс болмас еді. Ертедегі Исламтанумен байланыстырылған ең көрнекті есімдер мұсылман емес, олардың арасында Георгий Фрейтаг, Антуан Исаак Сильвестр де Сейси, Авраам Гейгер, Густав Вейл, Теодор Нельдике, Алоис Шпренгер және Игназ Голдзихер бар, олардың барлығы мұсылман емес және сол кездегі шыдамды шығыстанушы көзқарасты исламды тексеруде қолданған.

Дінтану саласы мықты дамып, исламға ашық сыни көзқарас негізінен алынып тасталса да, батыстық исламдық зерттеулердегі ең көп талқыланған теориялар мен мәтіндер әлі күнге дейін көбіне біліп немесе білмей ойлап тапқан ғалымдардың еңбектеріне негізделген мәселелі арнайы сөздер жинағы. Осындай арнайы сөздер жинағының арасында «фундаменталист» («фундаментализм») (латын тілінен Fundamentum – «негіз») – өте кертартпа діни, пәлсапалық, ақылақтық және әлеуметтік қозғалыстардың жиынтық атауы. Фундаментализм көбінесе қазіргі қоғамда болып жатқан жаһандану және секуляризация (секуляризация – [латынша: saecularis – зайырлы] – саясаттың діннен азат етілуі, оның табиғи-тарихи үрдіске айналуы үдерістеріне саяси реакция болып табылады), «радикалды», яғни «түбегейлі» және «бірқалыпты» сияқты сөздер бар. Бүгінде «фундаменталист» – жалпы арнайы сөзі, ол дәстүршілден бастап, анти-американдық экстремистке («экстремизм») (латын тілінен extremus – «төтенше», «шамадан тыс») – шектен шыққан және радикалды, яғни түбегейлі көзқарастарды, әрекет тәсілдерін ұстану (әдетте саясатта) дейінгі түсінікті қамтиды.

«Фундаменталист» («фундаментализм») (латын тілінен Fundamentum – «негіз») – өте кертартпа діни, пәлсапалық, ақылақтық және әлеуметтік қозғалыстардың жиынтық атауы. Фундаментализм көбінесе қазіргі қоғамда болып жатқан жаһандану және секуляризация (секуляризация – [латынша: saecularis – зайырлы] – саясаттың діннен азат етілуі, оның табиғи-тарихи үрдіске айналуы үдерістеріне саяси реакция болып табылады), «радикалды», яғни «түбегейлі» және «бірқалыпты» арнайы сөздері жаңылыстыра, белгілі бір жазықтықта жайғастыруға және мөрлеуге

арналған. Мұсылман еместердің конференцияларда «бірқалыпты» мұсылман ретінде ұсынған анықтамасы бір көзқарасты ұстанбайтын басқа мұсылмандарды шектен тыс жанкештілер деп санайтын сипаттама болып табылады.⁴³

Исламтану діни зерттеулердің қамқорлығымен жүргізілмегендіктен, Құран зерттеулерін жүргізетін мұсылман «мамандары» мұны батыс түсініктерін (және сөздік қорын) білмей-ақ жасайды. Мұсылман профессорлары өз пәндеріне дін тұрғысынан қараған кезде де, олардың таныстырылымдары қазіргі заманға дейінгі кезеңге назар аударады. Эт-Табари, Әз-Замахшари және көптеген классикалық ғалымдардың суреттерін естігенмен, Мұхаммед Әл-Ғазалидің немесе Таха Әл-Әлуанидің заманауи дәрістер жинағы туралы сирек естиміз.

Әрі қарай, классикалық және қазіргі заманғы мұсылман ғалымдары логоцентризм («*логоцентризм*») (ежелгі грек тілінен аударғанда *λόγος* – «білім» және «орталық») – сыни теория және деконструкция философиясында кез келген мәтіннің немесе пәлсапалық талдау пәнінің орталық құрамдас бөлігіне көбінесе негізсіз сүйену үрдісін білдіреді, ал мұндай орталық құрамдас Бөлік болмауы мүмкін), фаллоцентризм (*фаллоцентризм* (ежелгі грек тілінен *φαλλός* – ер жыныс мүшесі). Психоанализдің классикалық теориясының лақап атауы. Бұл арнайы сөзді алғаш рет Эрнст Джонс ер жыныс мүшесі мен жыныстық рәміздікке баса назар аударғаны үшін теорияға сыни түсініктеме ретінде, әсіресе әйелдердің жансезімдік дамуын оның ер жыныс мүшесі жоқтығын ашуға сезіну жауабы ретінде қарастыру үрдісі пайдаланды), оқырмандарға жауап беру сынды пікірлер, претеризм («претеризм» – бұл христиандық эсхатологияның («*эсхатология*») (грек тілінде: *εσχολογία* ← көне грекше *ἔσχατος* «соңғы», «ақырғы» + *λόγος* «сөз»; «білім»)) – дінтанудың бір саласы, тарих пен қазіргі заманға қатысты діни ілім, яғни әлем – «мәңгілікте» деген ілім) түсіндірмесі, оған сәйкес Киелі кітаптағы ақырзаманға қатысты пайғамбарлық сипаттамалардың көпшілігі христиандықтың бірінші ғасырында болған оқиғаларға сілтеме жасайды. Атап айтқанда, біздің заманымыздың 70-ші жылында Иерусалимдегі ғибадатхана қираған кезге қатысты. Претеризмге сәйкес, бұл оқиғадан «Израильді» Құдай халқының жер бетінде өмір сүруінің табиғи жалғасы болған христиан шіркеуі деп

түсіну керек), *презентізм* («*презентізм*» ағылшын тілінен *presentism*, *present* – қазіргі [уақыт]) – өткен мен болашақ болмайтын пәлсапалық ұстаным), өршіген жаңылысу, қасақана жаңылыс, герменевтикалық («*герменевтика*» (ежелгі грек тілінде: *ἐρμηνευτική* «түсіндірме өнері», *ἐρμηνεῖω* («түсіндіремін», «түсіндіру») арнайы сөзінен шыққан), осы сөздің шығу тегі түсініксіз) – түсіндіру қағидаларын зерттеу (мысалы, кез келген мәтіндерді немесе ұғымдарды (жүйелерді) түсіндіру қағидаларын зерттеу, өйткені кез келген мәтіндер немесе ұғымдар (анықталмаған) ортада және мәнмәтінде тұжырымдалған болуы мүмкін) шеңбер және Құдайдың Әмірі туралы теория сияқты көптеген әртүрлі арнайы сөздерді талқылады. Олардың ұғымдары ұсынылған кезде, егер ғалым батыстық арнайы сөзді білмесе, қатарластыра салыстырулар жүргізе алмайды және қажетті салыстырулар жасай алмайды.

Өздерін *Инжіл* мәліметтерімен және оларға қатысты діни теориялармен таныстыра алмағандықтан, мұсылмандар көбінесе мәтінаралық байланыстарды орната алмайды. Содом мен Гоморраның жойылуы туралы оқиға жақсы мысал бола алады. Еврей Киелі кітабында Ибраһим Луттың халқына өтініш білдіріп, өзінің ісін 18-ші аяттың соңғы тармақтарында келтіргендей, егер онда 10 жақсы адам қалса, қала Құдайдың жазасынан құтқарылған болар еді. Егер Құранды оқитын адам 11:70-4 аятты ой елегінен өткізсе осы баяндаудың егжей-тегжейін келтірсе (Құранда қарастырылмаған), онда Луттың 11:78 тағы сұрағын шын мәнінде қабылдауға болар еді: жай емес өтініш, бірақ Құдайдың уәдесіне жауап ретінде белгілі бір әрекетті тудыруға тырысу.

Ибраһимдік діндердегі салыстырмалы тақырыптардағы сабақтарда студенттер ешқашан Құран аяттарын зерттеу кезінде тиісті *Инжіл* мәліметтерін оқумен бірге тапқан айырмашылықтарын байқамады. Батыс шығыстанушыларының қиялында (және белгілі бір дәрежеде кейбір мұсылмандық түсініктерде) жасалған исламның әділетті, катал, сот ісіндегі құдайы іс жүзінде кешірімді, мейірімді Иеміз.

Исламтану ғылымының қайғылы жағдайына кінәні шығыстанушылардың аяғына жығу оңай болғанымен, жалпы исламтану ғылымына жаңа көзқараспен, атап айтқанда, Құран тануға ғана мұсылмандар бұл салаға маңызды үлес қоса алады. Фазлур Рахманның ислам дініне қатысты Ис-

лам ғылымында екі негізгі мәселені анықтауы әлі күнге дейін қолданылады: қазіргі кезде Құранның өзектілігін шынайы сезінбеу және мұндай таныстырылым дәстүрлі түрде алынған пікірлердің кейбір тұстарынан ауытқып кетуінен қорқу.⁴⁴ Мәселелер өз-ара байланысты; оларға батыстық діни зерттеулер тұрғысынан қарауды ұсынады.

Авторлар

ИСРАР АХМАД ХАН. Малайзия, Халықаралық Ислам Университеті, Құран мен Сүннеттің профессоры.

АЙША Й. МҰСА. Флорида Халықаралық Университеті, АҚШ Дінтану кафедрасы, Исламтану профессоры.

МАХМҰД АЮБ. Исламтану және христиан-мұсылман қатынастары профессоры, Хартфорд семинариясы, АҚШ, және Эмеритус профессоры, Темпл университеті, АҚШ

ХАЛЕД ТРОУДИ. Эксетер Университетінің Ұлыбританиядан баяндауына сілтеме жасай отырып, Құран Герменевтикасы («герменевтика» (ежелгі грек тілінде: ἐρμηνευτική «түсіндірме өнері», ἐρμηνεύω («түсіндіремін», «түсіндіру») арнайы сөзінен шыққан), осы сөздің шығу тегі түсініксіз) — түсіндіру қағидаларын зерттеу (мысалы, кез келген мәтіндерді немесе ұғымдарды (жүйелерді) түсіндіру қағидаларын зерттеу, өйткені кез келген мәтіндер немесе ұғымдар (анықталмаған) ортада және мәнмәтінде тұжырымдалған болуы мүмкін) бойынша докторлық диссертация қорғады: классикалық түсінікте-мелік дәстүрлерді зерттеу;

МҰХАММЕД ӘБУ-НИМЕР. Вашингтон, Колумбия өңірі, Америка Университетінің Халықаралық бейбітшілік пен қақтығыстарды шешудегі халықаралық қызмет мектебінің доценті, Бейбітшілікті құру және дамыту институтының директоры.

ИМАД-ӘД-ДИН АХМАД. Джорджтаун университетінің адъюнкт профессоры (доценті), Вашингтон, АҚШ, Бостандық минареты институтының президенті және негізін қалаушысы.

ДАУД НАССИМИ. Исламтану ғылымдарының кандидаты, Вашингтон, Мұсылман ұйымдары кеңесі төрағасының орынбасары және Вирджиниядағы Фэйр-факс институтында исламтану пәнінен сабақ береді.

САМИ КАТОВИЧ. Темпл университетінің заңгері және докторанты, АҚШ

МҰХАММЕД АДАМ ӘШ-ШӘЙХ. Солтүстік Американың заңгері және Фикһ Кеңесінің (арабша: النصيحة الفقهية) мүшесі.

ХАЛИЛЬ МҰХАММЕД. Сан-Диего мемлекеттік университеті, Дінтану кафедрасының исламтану профессоры, Калифорния, АҚШ.

Әдебиеттер

1. Құран 22:52 және 45:29; Абд Әр-Рахман Ибн Әл-Джаузи, Науасих Әл-Құр'ан (Бейрут: Дар Әл-Кутуб Әл-Ильмия, күні белгіленбеген), 20-шы бет.
2. Әз-Зуркани, Мұхаммед Абд Азим, Манахил Әл-Ирфан фи Улюм Әл-Құр'ан (Бейрут: Дар-Әл-Ихья' Әл-Араби, 1998 жыл), 2-ші том, 460-шы бет.
3. Ибн Әл-Джаузи, Науасих, 58-ші бет; Әз-Заркаши, Әл-Бурхан фи Улюм Әл-Құр'ан (Бейрут: Дар-Әл-Марифа, 1994 жыл), 2-ші том, 221-ші және 222-ші беттер.
4. Дәл сонда, Науасих, 29-шы және 31-ші беттер.
5. Әз-Зуркани, 2-ші том, 472-ші бет.
6. Шах Уали Аллах аль-Дехлави, Аль-Фауз аль-Кабир, Хуршид Анвар, урду тіліне аударма. (Деобанд, Үндістан: Кутуб Хана Хусейния, нд.), 252-312 бб.
7. Исрар Ахмад Хан, Құран зерттеулері: Кіріспе (Куала-Лумпур: Заман Ислам Медиа, 2000 жыл), 223-226 бб.
8. Фахр Әл-Дин Әр-Рази, Мафатих Әл-Ғайб (Бейрут: Дар Ихья' Эт-Турас Әл-Араби, 1997 жыл), 1-ші том, 640-шы бет.
9. Мысал ретінде, Эндрю Бостомның «Жиһад мұрасы: Исламдық қасиетті соғыс және Мұсылман еместердің тағдыры» (Нью-Йорк: Prometheus Books, 2008 жыл); және Роберт Спенсердың, «Алға жылжып келе жатқан мұсылман сарбаздары: Жиһад Америка мен Батыс қалай қорқытуда» (Вашингтон: Regnery Publishing Inc., 2003 жыл).
10. Мұхаммед Али Әс-Сабуни, Мухтасар Тафсир Ибн Касир, 1, 28, Аль-Мухаддис бағдарламасы. 11.36 <http://www.muhammadith.org/quran.html#> сайтынан жүктеу қол жетімді
11. Ибн Нуджейм, Әл-Бахр Әр-Ра'ик, т.1.02, Әл-Мухаддис бағдарламасы. 11.36 (CD).
12. Қасиетті Құран (CD) (Harf Information Technology, 2002), 8.0. нұсқасы, Ж-х-д
13. Құраннан іздеу Маджид Хаддури, Ислам заңындағы соғыс және бейбітшілік (Балтимор: Джонс Хопкинс Пресс, 1955 жыл), 56-шы және 57-ші беттер. Редактордың ескертпесі: Жиһад ұғымы – бұл күрес және өзіне шабуыл

дағанда қорғану деп түсіну саяси және діни топтармен ұрлатылып қайғылы зорлық-зомбылықтарына ұшырады, және жалған лаңкестік мен кісі өлтіру әрекеттерін ақтау үшін бүкіл әлемге мейірімділік болып жіберілген Мұхаммед Пайғамбарға (с.ғ.с.) сатқындық жасады.

14. Ибн Манзур, Лисан аль-Араб, қаталыға кіру, қол жетімді, <http://www.alwaraq.net/Core/AlwaraqSrv/LisanSrchOneUtf8>.
15. Қасиетті Құран (Harf Information Technology). Қ-т-л Құраннан іздеу.
16. Құран 2: 193 және 8:61 аяттары.
17. Махмұд Аюбтың, Христиандыққа мұсылмандық көзқарасы: сұхбат туралы очерктер кітабын қараңыз ред. Ирфан Омар (Нью-Йорк: Orbis Books, 2007 жыл), 17-ші және 30-шы беттер. Осы төрт қағиданы салыстырмалы діни тұрғыдан неғұрлым егжей-тегжейлі талқылау үшін 2008 ж. Жазында ХИОИ мұрағатында мына мақалада негізделетін түпнұсқа дәрісіммен танысыңыз: www.iiit.org
18. Сондай-ақ Құран Кәрімді 40:78 қараңыз, мұнда сенімдердің көптігі айқын көрсетілген.
19. Сондай-ақ Құран 4:36 оқыңыз.
20. Бұл сұхбатқа шақырудың Пайғамбардың (с.ғ.с.) христиандармен болған жалғыз қызу пікірталасқа негізделгені маңызды. Бұл пікірсайыс мубахала немесе қарғыс аятында айтылған (3:61). Аюбтың «Құран және оның аудармашыларын» қараңыз, 2-ші том, 188-ші 202-ші және 206-шы беттер.
21. Фазлур Рахман, «Меккедегі мұсылман қоғамдастығының негіздері» *Studia Islamica* (1976 жыл), № 43, 10-шы бет.
22. Джеральд Ф. Диркс, Авраамдық сенімдер: иудаизм, христиан және ислам: Ұқсастықтар мен қарама-қайшылықтар (Мэриленд: Amana Publications, 2004 жыл), 27-ші бет.
23. Жак Жомье, *Инжіл және Құран*, т. Эдуард П. Арбез (Сан-Франциско: Игнатий Пресс, 1964 жыл), 20-шы бет.
24. Уильям С. Читтик және Сачико Мурата, *Исламның көзқарасы* (Нью-Йорк: Арагон Хаус, 1994 жыл), 174-ші бет.
25. Сол жерде
26. Рахман, 1976 жыл, 10-шы бет.
27. Рашид Рида, *Тафсир Әл-Манар*, (Бейрут, 1935 жыл), 1-ші том, 338-ші бет.
28. Тариф Халиди, *Классикалық кезеңдегі арабтардың тарихи ойы* (Кем-

- бридж, Нью-Йорк және Мельбурн: Кембридж университетінің баспасы, 1994 жыл), 10-шы бет.
29. Роберто Тоттоли, Құран мен мұсылман әдебиетіндегі библиялық пайғамбарлар (Ричмонд, Ұлыбритания: Curzon Press, 2002 жыл), 9-шы бет.
30. Әз-Заркаши, Мұхаммад Ибн Бахадер Ибн Абдуллах, Әл-Бурхан фи Улюм Әл-Құр’ан (Құран зерттеулерінің дәлелі), http://www.aljamea.net/services/viewing/Preview_Books.php, 6 желтоқсан, 2008 жыл. <http://www.altafisir.com>.
31. Джалал Әд-Дин Әс-Суюти, Әл-Итқан фи Улюм Әл-Құр’ан (Құран зерттеу кұзыреті), http://www.aljamea.net/services/viewing/Preview_Books.php, 2 желтоқсан, 2008 жыл.
32. Әнәстан риуаят еткен Әл-Байхақи Шу’аб-Әл-Иман және Әл-Мадхаль, Ибн Абд Әл-Барр Джәми Байан Әл-Ильм және Әл-Хатиб арқылы оның Әр-Рихля фи Талаб Әл-Хадис ашылуындағы үш тізбек (71-ші және 76-шы беттер, 1-ші және 3-ші беттер) «Бесіктен кабірге дейін білім ізде». «Білімді іздеу – әрбір мұсылманның (еркек пен әйелдің) міндеті». Халид Әл-Дарымли келтірген, «Құндылықтар, технология және қоғам: Ислам және ғылым», 2005 жыл, <http://www.slideshare.net/kkkseld/microsoft-word-the-project-islam-and-sci-ence/>, М.Хусейн Садарға сілтеме жасай отырып, «Ғылым және ислам: қақтығыс бар ма?» 3. Сардар, Мидастың қол тиюі: Ислам, оның құндылықтары және исламмен батыстағы қоршаған орта, (Манчестер: Манчестер Унив. Пресс, 1984 жыл), 15-ші бет.
33. Жан-жақты шолуды түпнұсқадан табуға болады.
34. ДаниӘл Браундың «Қазіргі заманғы исламдық ойдағы дәстүрді қайта қарау»-ды қараңыз, (Кембридж: Кембридж университетінің баспасы, 2003 жыл), 10-шы және 12-ші беттер.
35. Содан қараңыз.
36. Сәһһиһ Әл-Бухари, хадис №. 60: 378.
37. Абд Әр-Рахман Ибн Әл-Джаузи, Құдайдың сипаттары: Даф Шубах Әт-Ташбих би-Әкафф Әт-Танзиһ, Абдуллаһ Бин Хамид Али, аударма (Бристоль: Amal Press Ltd., 2006 жыл), 82-ші бет.
38. Мұхаммад Ибн Джарир Әт-Табари, Джами Әл-Баян ‘ән Та’уиль ай Әл-Құр’ан, Ахмад Шакир, ред. (Бейрут: Му’ассассат Әр-Рисәләһ, 2000 жыл), 2-ші том, 80-ші және 82-ші беттер.
39. Әбу Әл-Қасим Махмуд Ибн Умар Әз-Замахшари, Әл-Кашшаф Ән Хақа’иқ Әт-Танзиль уа Уйун Әл-Ақуиль фи Ууджуһ Әт-Та’уиль (Бейрут: Дар

Әл-Фикр, күні белгіленбеген), 1-ші том, 337-ші бет.

40. Рашид Рида, Тафсир Әл-Манар (Бейрут: Дар Әл-Фикр, 1947 жыл), 2-ші том, 430-шы және 431-ші беттер.
41. Ибн Сайид Ән-Нас, Уйун Әл-Асар фи Фунун Әл-Мағhazi уа Әш-Шама'иль уа Әс-Сияр, (Бейрут: Дар Әл-Ағад Әл-Джадида, күні белгіленбеген), 1-ші том, 389-шы бет.
42. Ән-Науауи, Мухий-Әд-Дин Әби Закария Яхья Ибн Шараф, Минхадж-Әт-Талибин: Шафии мектебіне сәйкес Мұхаммед заңы туралы нұсқаулық Л.В.К. Ван Ден Бергтің француз тіліндегі аудармасынан Э. С. Ховард аударған (Лондон: W. Thacker & Co., 1914 жыл).
43. Халил Мұхаммедтің «Тыңдау өнері», Шөп тамырларындағы конфессияаралық сұхбат, қараңыз, Ребекка Кратц Мейс, ред. (Филадельфия: Экуменикалық баспасөз, 2008 жыл), 75-ші және 86-шы беттер.
44. Фазлур Рахман, Құранның негізгі тақырыптары (Миннеаполис: Bibliotheca Islamica, 1994 жыл), б. хii.

ХИОИ қысқаша кітаптар топтамасы, қысқаша түрде жазылған және оқырмандарға түпнұсқаның түпкі мазмұны туралы негізгі түсінік беруге арналған институттың негізгі жарияланымдарының құнды жинақтамасы.

Құран мен Сүннет – мұсылмандық сенімнің, өмірдің, заң мен ахлақтың негізгі екі қайнар көзі. Құран мұсылмандар үшін олардың сенімдерінің негізі, ал Сүннет олардың ақылақтық негіздері. Олар бірге Құдайдың заңының екі қайнар көзін құрайды (*шариғат*), бұл өмірдегі бақыт пен ақыреттің бақытына жетелейді. Құран мен Сүннет мәліметті және жай ғана түрде екі тәуелсіз дереккөз болғанымен, олар серпінді байланыста бір-бірімен тығыз байланысты. Құранның үкімдері мен өсиеттері (*ахкам*) Құдайдың заңын (*шариғат*) құрайды. Олар Құранның нұсқауларынан кейінгі екінші дәрежелі билікке ие шынайы сүннеттің өсиеттерімен толықтырылған.

Құран мұсылмандарға бұйырады, Сендерге Пайғамбар не берсе алыңдар да, неменеден тыйса, одан тыйылыңдар, әрі Аллаһ Тағаладан (арабша: ﷻ) қорқыңдар ... (59:7)

Осы қажеттілікке жауап ретінде ХИОИ жыл сайын Құран мен Сүннетті зерттейтін ғалымдар үшін жазғы мектеп ұйымдастырды. Осы томға енген он құжат 2008-жылғы бірінші жазғы институттың мәліметтерін құрайды. Жинақты құрайтын очерктер негізгі талқылауларға және Құран мен Сүннетке қатысты, жалпы және зияткерлік маңызды тақырыптарға арналған әртүрлі жазбалардағы өзектілік оларға деген қызығушылық тудырады.

9 789967 493124